

MUSEUMSbulletinen

● NORSK FOLKEMUSEUM ● NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

NR. 90 1/2019

Innhold

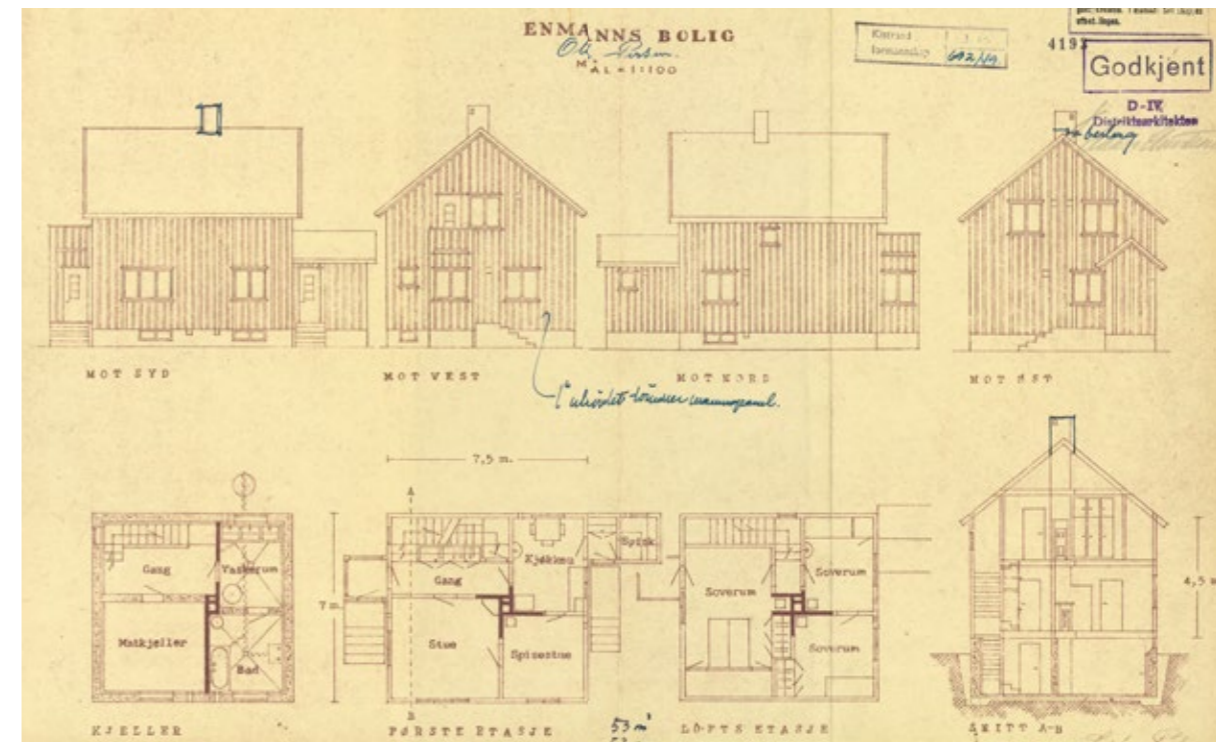
- 3 FINNMARK PÅ NORSK FOLKEMUSEUM
Av Astrid Santa
- 6 GJENREISNINGEN AV EN LANDSDEL
Av Birte Sandvik
- 8 UTSTILLING OM FINNMARK I FJØSET FRA INDRE BILLEFJORD
Av Morten Bing
- 10 UTSTILLING I BOLIGHUSET FRA OLDERFJORD
Av Morten Bing
- 14 GJENSTANDER OG FORTELLINGER FRA FINNMARK
Av Birte Sandvik
- 24 UNDERVISNING OG LÆRING I FINNMARK
Av Anne Marie S. Grimstad
- 28 TRE HUS FRA FINNMARK
Av Espen Revold
- 34 GJENREISNINGSHUS
Av Einar Haugen og John Wenneberg
- 40 REFOTOGRAFERING I FINNMARK
Av Oskar Puschmann
- 50 SOMMER PÅ AMPIANSBRÅTEN
Av Lars Olav F. Muren
- 51 DANSEGRUPPEN SØKER DANSEGLADE BARN
Av Georg R. Lyngved
- 52 EN WERGELANDSFANE – OG ÉN TIL
Av Knut Johannessen
- 62 NORSK FOLKEMUSEUMS VENNERS MEDLEMSSIDER
- 64 NORSK FARMASIHISTORISK MUSEUMS MEDLEMSSIDER
- 68 NORSK FOLKEMUSEUMS VENNERS PROGRAM

OMSLAG FORAN:
Bolighus og fjøs fra Porsanger i Finnmark
på Norsk Folkemuseum, april 2019.
Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Finnmark på Norsk Folkemuseum

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.
Tegning: Arkitekt Leif Pedersen, Riksarkivet.

I år feirer Norsk Folkemuseum 125-års jubileum, og årets store prosjekt er gjenoppføringen av to bygninger fra Finnmark: et bolighus fra Olderfjord og et fjøs fra Indre Billefjord. Denne delen av landet har hittil ikke vært representert med bygninger i Friluftsmuseet. Nå – endelig – dekker vi landet fra Finnmark i nord til Jæren i sør!

Husene ble opprinnelig oppført i Porsanger i 1951 som del av det store gjenreisningsprosjektet etter andre verdenskrig, da det meste av Finnmark og Troms lå i aske. Befolkningen, som enten var blitt tvangsevakuert eller hadde flyktet og ligget i skjul, vendte hjem. Bolignoden var prekær, en hel landsdel skulle gjenreises og statens gjenreisningsprosjekt med type-tegninger på bolighus og uthus var i gang. Husene fra Porsanger er slike gjenreisningshus.

Byggetegningene av bolighuset i Olderfjord er tegnet av arkitekt Leif Pedersen, Hammerfest. I tillegg til hovedinngangspartiet er det tegnet inn enda en inngang og spiskammers. Dette ble aldri bygget. I kjelleren er det tegnet inn bad med

badekar, som heller ikke ble installert. I stedet bygget de sauna. Det var ikke uvanlig at byggherrene gjorde egne endringer.

Fortellingen i boligen dateres til 1956, året da elektrisiteten kom til Olderfjord og alle tre generasjoner bodde her. Innredningen blir originale møbler og løsøre fra familien, supplert med gjenstander fra andre hjem. I tillegg vises en utstilling.

Fjøset viser en historisk utstilling samtidig som det innredes typisk for en sjøsamiske fiskerbonde på 1950-tallet, med rom for dyr, redskap og fiskeutstyr.

Med disse husene på plass i Friluftsmuseet vil vi fortelle historien om Finnmark, om krig og nedbrenning, om tvangsevakuering og flyktningetilværelse, om tilbakekomst og gjenoppbygging, og mest av alt om menneskene som gjennom tidene har bodd i Finnmark – om samer, kvener og nordmenn.

Husene åpnes 10. mai. Velkommen til Finnmark på Norsk Folkemuseum!

Hilsen Astrid Santa, redaktør

Bolighuset fra Oldefjord sto ferdig bygget i 1951. Det er tegnet av arkitekt Leif Pedersen. Huset er malt i de fargene det hadde da det var nytt. Taket er tekket med papp, slik det opprinnelig var. Familien som bodde her var heldig som hadde luftbalkong der de kunne lufte sengeklær.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Bildene viser til dels uferdige installasjoner og interiørdetaljer, og rommene venter ennå på de siste malingsstrøkene.

Den faste kjøkkeninnredningen er malt i den opprinnelige fargen fra 1951. I nederste skuff hadde Ole Andreas Persen sitt hverdagsverktøy.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Utsikt mot fjøset fra inngangspartiet.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Servant med kaldtvannsspring. Vannet ble pumpet inn fra egen brønn til en sisterne på loftet for å få rennende vann.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Utsyn fra fjøsvinduet mot bolighuset.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Lufteluka i fjøsveggen består av gamle og nye materialer.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Den originale døra inn til fjøset, som var bygget for å romme ei ku eller kvige og fire får.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Den originale vedkomfyren i kjøkkenet er under restaurering slik at den kan settes i bruk. Her skal vi ved spesielle anledninger og omvisninger kunne fyre med ved og lage mat. Kjøkkenet fikk elektrisk komfyr i 1956, og den skal også brukes i formidlingen.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Fjøset fra Indre Billefjord sto ferdig bygget i 1951. Bygningen består av en låvedel med trev (en hems over fjøsdelen) og en fjøsdel med vindfang. Familien var sjøsamer, så låvedelen har rommet fiskeutstyr i tillegg til mye annet, og fjøsdelen har rommet dyr. Fjøset er malt opp igjen i samme farge og type maling som da det var nytt: engelsk rød tranmaling.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Utedoen ser ut til å være laget av gjenbruksmaterialer, kanskje fra provisoriet de bodde i før huset ble bygget. I Olderfjord var den bardunert med vaiere for ikke å blåse bort i uvær.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

Gjenreisningen av en landsdel

av Birte Sandvik

ARKITEKTENES OPPDRAG

Kort tid etter 2. verdenskrig vedtok Stortinget at Finnmark og Nord-Troms skulle gjenoppbygges. Det ble et omfattende prosjekt å bygge opp igjen en hel landsdel preget av enorme ødeleggelser. Fra høsten 1945 arrangerte Gjenreisningsdirektoratet (fra 1946 Boligdirektoratet) arkitektkonkurranser hvor landets arkitekter fikk i oppdrag å utforme standardiserte typetegninger av bolighus og uthus som egnet seg i landsdelen. Før krigen var det bare én privatpraktiserende arkitekt nord for Tromsø, så de fleste arkitekter og ingeniører som deltok i arbeidet kom sørfra.

Det ble opprettet en egen administrasjon, Finnmarkskontoret, for å organisere og koordinere gjenreisningen. Kontoret lå i Harstad og hadde over 800 ansatte, hvorav noen var tilknyttet sju lokale distriktskontor med ansvar for hvert sitt område. Typetegningene ble utarbeidet ved distriktskontorene, ved Finnmarkskontoret i Harstad eller i Oslo. Etter hvert fikk Boligdirektoratet i Oslo ansvaret for tegnearbeidet, men ofte etter forslag fra distriktskontorene nordpå.

Husene skulle framheve det norske i arkitekturen, samt bevare norske byggetradisjoner kombinert med enkel funksjonalisme. De skulle være relativt likeartede og i hovedsak være basert på typetegningene. Husene skulle være enkle og fungere godt for beboerne ut fra deres næringsforhold. Det ble utarbeidet egne typetegninger for byer eller bymessige strøk, kystdistrikt og innlandsdistrikt. Alle husene skulle ha saltak – en taktype som gjennom generasjoner hadde vist seg å være den som holdt seg best i værharde strøk. For kystdistriktene skulle alle kjøkken legges med utsikt mot sjøen. I andre områder var det viktigere med utsikt mot fjøset eller til veien. Det var kun boligene i byen som skulle tegnes med innlagt wc.

Det finnes ingen samlet oversikt over alle typetegningene som ble laget, men det anslås at over hundre forskjellige typetegninger ble brukt i Finnmark og Nord-Troms etter krigen. Med Gjenreisningsloven av 1946 ble det fastslått at myndighetene skulle godkjenne alle tegninger før noe ble bygget.

HUSENE

Den permanente gjenreisningen av landsdelen var i gang fra 1946. Det skulle bygges fort, billig og godt, samtidig som det var knapt med bygningsarbeidere, penger og materialer. De fleste hus ble kledd med utvendig panel med standard detaljering, og blant vinduer fantes bare tre standardtyper. Materialleverandøren hadde kanskje bare én type ytterpanel eller vinduer på lager, og husene kunne dermed bli annerledes enn på tegningene. Når det gjaldt kledning av vegger og tak, fantes det bare noen få varianter: porøse eller harde trefiberplater, eller trepanel. De færreste kunne selv velge hvilken type de foretrakk,

Arkitekt Solveig Hanche-Olsen ved et minefelt på Nordmannset, Magerøya 1946/47. Det var ikke bare tegnearbeid arkitektene drev med! Foto: Ola Hanche-Olsen, Finnmark fylkesbibliotek.

og hvilken type som havnet i det ene eller andre huset, kunne være helt tilfeldig. Ville man bygge hus, måtte man kjøpe de materialene som var tilgjengelige.

Det ble ofte gjort endringer i planleggings- eller byggeprosessen. Distriktsarkitekten samarbeidet ofte med byggherren om ønskede endringer, som husets beliggenhet på tomte, plassering av inngangsparti og vindusplassering. Det var viktig å ta hensyn til vær og vind, og huset ble derfor ikke alltid nøyaktig likt huset på tegningen.

I byer og tettsteder ble husene lagt på rekke og rad med mønere i samme retning og i samme avstand fra gaten. Bebyggelsen fikk et enhetlig preg, men gjennom bevisst fargebruk på husene oppnådde man likevel variasjon i uttrykket.

2/3 av bolighusene fra gjenreisningstiden ble bygd etter typetegninger som enten var utarbeidet av Boligdirektoratet eller av distriktsarkitektene. 60% av typetegningene tok utgangspunkt i den såkalte korsplanløsningen. Dette var et planprinsipp mange kjente fra før krigen, hvor alle rommene var konsentrert rundt ett pipeløp. 1/3 av husene ble bygd etter spesialtegninger ut fra den enkelte families behov.

Krigsskadeerstatningene dekket som regel ikke utgiftene til å bygge helt nye hus. Derfor ble Den Norske Stats Husbank (senere Husbanken) opprettet for å gi folk gunstige lån i banken så alle kunne realisere byggeprosjektet. Mange fikk hus med

Bygging av gjenreisningshus i bindingsverk, Hanselv i Kvalsund på begynnelsen av 1950-tallet. Til venstre huseieren Peder Dagenborg Strand. Foto i privat eie.

Hammerfest 2004. Gjenreisningshusene, som i byer og tettsteder ble lagt på rekke og rad med samme avstand til gaten og i samme mønere, preger fortsatt bybildet. Foto: Oskar Puschmann, NIBIO.

bedre standard enn de hadde hatt før krigen, og mange «fattigdomsstempel» ble dermed utvisket. Noen var likevel redd for å bli bundet av lån, og bygde bare for erstatningsbeløpet og satt opp de nye husene selv, ofte på grunnmurene til de nedbrente husene. I slike tilfeller kunne de nybygde husene få dårligere standard enn de som hadde stått der før.

Gjenreisningen av Finnmark og Nord-Troms skapte langt på vei et brudd med gamle tradisjoner innen håndverk og byg-

gekunst. Det varierte bygningsmønsteret som før krigen hadde preget landsdelen var mer eller mindre borte. Sosiale skillelinjer, etniske tradisjoner og forskjeller ble mindre synlige. Det tok ti år før antall boliger var kommet opp på førkrignivå.

Birte Sandvik er konservator NMF og kulturhistoriker på Norsk Folkemuseum og prosjektleder for innredningen og utstillingene i husene fra Finnmark i Friluftsmuseet.

Utstilling om Finnmark

i fjøset fra Indre Billefjord

av Morten Bing

Bolighuset fra Olderfjord er en realistisk innredning av et hjem i Porsanger i 1956. Det rommer en familiehistorie og historien om gjenreisningen av Finnmark etter 2. verdenskrig. Fjøset fra Indre Billefjord er derimot innredet som en ren utstillingsbygning. Det 70 år gamle fjøset står i kontrast til innholdet, der et moderne utstillingspråk forteller historien om Finnmark før og under 2. verdenskrig.

Utstillingen i fjøset fra Indre Billefjord er tekstrik. Bakbelyste tekstplater er dominerende elementer i rommene. Det er mye som skal fortelles og vi har valgt å tekste på fire språk: norsk, samisk, kvensk og engelsk.

Bygningen har to rom: løa og fjøset. I løa, det største rommet, er temaene *Historien*, *Krigen* og *Den brente jord*. Hvert tema er illustrert med nøkkelgjenstander i et monter og ett stort fotografi.

Første tema er fortellingen om befolkningen i Finnmark og historien fram til 2. verdenskrig, om møtet mellom tre folk: samer, kvener og nordmenn – om samene, som har bodd i landsdelen i uminnelige tider – om norske «bumenn», som siden middelalderen har slått seg ned ved kysten – og om kvenene, som alt fra 1500-tallet innvandret fra Tornedalen

på grensa mellom Sverige og Finland. Dette har likevel ikke vært tre helt adskilte befolkningsgrupper, og det har ikke vært uvanlig med ekteskap mellom dem.

Historien om Finnmark er en historie om skattlegging og handel. Den forteller om strid mellom Danmark-Norge, Sverige og Russland vedrørende grenser og rett til skattlegging av samene, og om konkurranse gjennom mange hundre år mellom borgere i Bergen, Trondheim og København vedrørende privilegium til å drive handel. Historien om de siste 100 årene fram til 2. verdenskrig er en fortelling om en tid full av motsetninger – vekst og krise, innvandring og utvandring, tradisjon og modernisering. Også byggeskikken i Finnmark, som spenner fra gammer til sveitserhus, er del av denne historien.

Det første temaet illustreres med et stort fotografi som viser utsikt over Hammerfest i 1907 og et monter med skaller, som var fottøy brukt av både samer, kvener og nordmenn.

Det andre temaet som tas opp i det første rommet i fjøset er

Bossekopmarkedet i Alta, 1928.

Foto: A. B. Wilse, Norsk Folkemuseum.

Midnatt på fjellet med utsikt over Hammerfest, 1907. Foto: A. B. Wilse, Norsk Folkemuseum.

selve krigen, både sett fra et militærhistorisk perspektiv hvor krigen i Finnmark settes i en større sammenheng, og krigshverdagen slik folk i landsdelen opplevde den. Det gis også et balansert bilde av de tyske soldatene, på godt og vondt. Dette temaet er illustrert med et fotografi av bombingene av Vadsø 23. august 1944 og et monter med en tysk Wehrmacht-hjelm. Hvem var soldaten under hjelmen?

Siste tema er den dramatiske historien om *Den brente jord*. Da russerne på slutten av krigen rykket inn i Øst-Finnmark, beordret Adolf Hitler i oktober 1944 at Finnmark og Nord-Troms skulle evakueres og at all bebyggelse og infrastruktur skulle brennes og ødelegges. For Finnmarks befolkning førte dette til en flyktingtilværelse i eget land. Ca. 50 000 mennesker ble tvangsevakuert sørover, mens ca. 23 000 rømte og gjemte seg i huler og gammer, eller skjulte seg under båter dekket med torv og jord.

Illustrasjon til dette temaet er et fotografi av en kvinne fra Smørfjord i Porsanger med barnebarnet sitt, på vei til det tyske transportskipet Karl Arp oktober 1944, og en monter med deler av et mokkaservise med en spesiell historie knyttet til nedbrenningen (se egen artikkel).

I tillegg til tekstplater, foto og monter er det en spesiallaget "bok" av tre med sitater fra folk som opplevde krigen i Finnmark. Sitatene er hentet fra boka *Bare kirka sto igjen* av Marion Palmer (Spartacus 2010).

I det andre rommet i fjøset er temaet *Folk i Porsanger*. I 1930 besto befolkningen i Porsanger av 1019 samer, 740 kvener og 664 nordmenn. Samene var den største befolkningsgruppen og utstillingen legger vekt på sjøsamenes livsform, som var basert på en kombinasjon av fiske, fangst og husdyrhold. Samarbeidet mellom fastboende og reindriftsamer – *verdde* – var en viktig del av næringsgrunnlaget.

Utstillingen i dette rommet inneholder, i tillegg til tekst og bilder, ett stort monter. Bildene er henholdsvis et fotografi av Bossekopmarkedet i Alta i 1928 (A. B. Wilse), og ett av sjøsamer på fiske i Lerresfjord nord for Alta i 1882 (Sophus Tromholt). Monterne inneholder tre gjenstander: Symaskin, rokk og verktøykasse, (se egen artikkel). Disse gjenstandene bærer to ulike fortellinger. Dels er de knyttet til henholdsvis kvinne- og mannsarbeid, dels er de en del av historien om tvangsevakueringen. Alle tre tingene ble gravd ned eller gjemt og så funnet fram og tatt i bruk igjen etter krigen.

Utstillingen i fjøset fra Indre Billefjord er en introduksjon til bolighuset fra Olderfjord, både ved å sette den individuelle familiehistorien i bolighuset inn i en større sammenheng og ved å gi den historiske bakgrunnen for gjenreisningen etter 2. verdenskrig.

Morten Bing er seksjonsleder for Kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

Utstilling i bolighuset fra Olderfjord

av Morten Bing

I bolighuset fra Olderfjord er det en familiehistorie som er i fokus, men huset inneholder også utstillingselementer som forteller om gjenreisningen av Finnmark etter 2. verdenskrig.

I fjøset fra Indre Billefjord forteller vi Finnmarks historie fram til 1944 med vekt på krigen og på tvangsevakuering, nedbrenning og flyktningtilværelse. I bolighuset trekkes historien fram til 1956. Fortellingen om familien som bodde i huset på dette tidspunktet, gir samtidig et bilde av hvordan livet var for de mange som hadde overlevd en krig og nå måtte bygge opp livene sine på nytt.

Innredningen av boligen og fortellingen om de som bodde der i 1956, er ikke minst basert på samtaler med Arnfinn Arntsen. I 1956 var han fire år og bodde i huset sammen med foreldrene sine, Else og Hermann, og besteforeldrene, Elvira og Ole Persen. Det er historien om Elvira og Ole som står sentralt i fortellingen i huset. De var sjøsamer og Elvira var læstadianer. (En kan lese mer om huset og familien i Museumsbulletinen 2016, 1/2). Et resultat av å innrede og presentere et hus på museet basert på en autentisk familiehistorie er at det gir både troverdighet og en «magisk aura».

Familiehistorien møter en allerede i vindfanget i huset, både med to tekster og med bilde av Elvira, Ole og Else foran huset de bodde i før krigen, og Else, Hermann og lille Arnfinn foran det nye huset.

Går en videre inn i gangen finner en, på høyre vegg, tekst om gjenreisningshusene – om Husbankens rolle og om materialtilgang og materialvalg. På venstre side av gangen er det to skap, det første realistisk innredet som klesskap. I det andre skapet er dørene gjennombrutt og gir rom til to skjermer, hvor det vises bildespill om tvangsevakueringen.

På høyre side av gangen er også døra inn til stua. Her er det innsyn gjennom glassdør, men sammen med museets omviser slipper grupper inn i stua og kan til og med få sitte i sofaen mens omviseren forteller.

Rett fram i gangen kommer en inn på kjøkkenet. Dette er det rommet i 1. etasje hvor publikum slipper inn på egen hånd. Kjøkkenet er realistisk utstyrt og har både vedkomfyr, som det kan fyres i, og elektrisk komfyr, som også kan brukes. Her kan kaffekoking og -servering inngå i formidlingen – og kaffekoppene er selvsagt samme slags servise som Elvira hadde. Fra kjøkkenet er det dessuten innsyn gjennom glassdør til kammerset bak stua.

Fra gangen i 1. etasje kan en gå opp trappa til 2. etasje, hvor en finner tekst om arkitektkonkurranser og typetegninger. Rommet til høyre, som ligger over stua, er et rent utstillingsrom hvor temaet er hjemkomsten i 1945–1946: «Krigen er over – folk vender hjem». Det forteller om enkle boforhold i telt og provisorium og om husbygging. Med utgangspunkt i en

spørreundersøkelse fra 1950 gis et bilde av hvor fornøyde eller misfornøyde folk var med de nye husene under overskriften «Fornøyd med nytt hus?» Temaene illustreres med to fotografier: Det ene er av Louise Pedersen i mai 1945, som vender tilbake til Lakselv etter å ha vært huleboer i Vuolajokdal. Det andre er av Peder Dagenborg Strand i Hanselv, Kvalsund, i ferd med å bygge hus. I rommet er det også en stor skjerm som viser filmen «Finnmark. På kryss og tvers i landet tyskerne brente» fra 1947.

I 2. etasje er det to rom til: et kammers hvor publikum slipper inn og et soveværelse med innsyn gjennom glassdør.

I kjelleren er temaene mat, kosthold og hygiene. Kjelleren har en sauna, men ikke eget bad. Familien Persens sauna var svært populær, og folk kom gjerne langveis fra for å ta sauna hos dem. Bryggepanna i kjelleren skal kunne brukes til klesvask og farging av gam.

Målet med innredningen og utstillingselementene i bolighuset er å kombinere to tema:

Den virkelige og individuelle familiehistorien, som er et godt eksempel på hvordan folk i Finnmark opplevde krigen og etterkrigstiden.

Fortellingen om gjenreisningsprosjektet, oppbyggingen av landsdelen etter de store ødeleggelsene som var resultat av «den brente jords taktikk».

Huset skal også være en arena hvor omviserne i større bredde kan ta opp temaene krig og flyktningtilværelse, både historisk og i et samtidsperspektiv.

Morten Bing er seksjonsleder for Kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

Kopp fra servise innkjøpt til bruk i formidlingen i huset. Dette er det samme slags servise som familien Persen hadde.

Foto: Jon-Erik Faksvaag, Norsk Folkemuseum.

Ole, Elvira og Else Persen foran huset de bodde i før krigen. Fotografiet tilhører Hans Birger Langø.

Herman, Arnfinn og Else Arntzen på trappa foran det nybygde huset, 1956. Fotografiet tilhører Arnfinn Arntsen.

Lovise Pedersen hadde vært huleboer i Vuolajokdalen. I mai 1945 vendte hun tilbake til Lakselv med alt hun eide. I bakgrunnen Henry Henriksen og en norsk soldat fra Rikspolititroppene. Foto: Forsvarsmuseet.

Ulykken i Finnmark angår oss alle. Norge har aldri vært ramt hårdere. Slaget kjennes ikke så sterkt for resten av folket fordi Finnmark ligger så langt borte. Vi deltar kanskje ikke så dyptgripende fordi vi har vendt oss til at Finnmarkinger greier seg selv.

Millionverdier ligger i grus. Menneskene har mistet troen på så mangt de regnet for bergsikkert. Med havet og den barske naturen like inn på seg griper Finnmarkingen lett til troen på en slags skjebne. Vi må hjelpe! Gi dem tilliten til at de hører til Norge!

Fra filmen «Finnmark. På kryss og tvers i landet tyskerne brente», 1947.

Skaller fra Olderfjord i Porsanger. Skaller ble brukt av både samer, kvener og nordmenn. Gave fra Margunn Nesbakken.

Foto: Jon-Erik Faksvaag, Norsk Folkemuseum.

Ansvarlig for innholdet i utstillingene er Birte Sandvik, Anne Marie Svebak Grimstad, Alexander Lindbäck og Morten Bing i samarbeid med utstillingsarkitekt Cecilie Thue og utstillingsprodusent Mette Opsal. Grafisk designer er Nina Simonnes.

Bare kirka sto igjen

Sitatene nedenfor er hentet fra boka *Bare kirka sto igjen* av forfatteren Marion Palmer. Marion Palmer har samlet og redigert personlige beretninger om hvordan folk i Kvalsund i Finnmark opplevde krigen. Boka gir et sterkt innblikk i historie nedenfra. Det er fortellinger om hverdagsliv og motstand, tvangsevakuering og om livet etter krigen. Flere sitater fra boka finner en i utstillingen i fjøset fra Indre Billefjord og bolighuset fra Olderfjord.

Marion Palmer, født 1953, er forfatter og har i hovedsak skrevet skjønnlitteratur. Hun er født i Hammerfest, men familien Palmer er fra Kvalsund og Marion er nå bosatt der.

Et viktig innslag i utstillingen er sitater fra finnmarkinger som opplevde krigen og tvangsevakueringen. Sitatene under er hentet fra boka *Bare kirka sto igjen* av forfatteren Marion Palmer.

RUTH JOHNSEN, KVALSUND. 10 ÅR I 1944.

Det æ huske best fra evakueringsdagen e lukta av blod som lå som en eim over hele bygda. Mønsteret av kuvomma utpå de nykokte blodpølsen sitt enda som klistra på netthinna. Alt måtte skje så fort. Slaktinga. Pakkinga.

TURID OLSEN, STALLOGARGO. 5 ÅR I 1944.

Æ sto sammen med tante Signe foran huset i Stallogargo. Det virka så forlatt. Det som brukte være fullt av folk.

– Adjø huset! De to ordna har festa sæ i hukommelsen.

Det va besta og bestefar sitt hus. Mamma og vi ungan hadde komme hit fra Hammerfest på grunn av bombefaren der. Æ og tante gikk bortover veien mot kaia der evakueringsbåten lå. Da vi gikk forbi bedehuset hørte vi en som gråt. Bak hjørnet så vi at det va en tysker.

MAGNHILD ANDERSEN F. PEDERSEN, KOKELV. 13 ÅR I 1944.

Vi dro fra Kokelv 2. november og bodde i Lillefjord to uke før vi ble tatt. Mamma va storgravid da. Enn hvis vi ikke hadde blitt tatt? Ho måtte ha fødd der i den berghula. Æ huske det draup fra overallt.

Vi sto på en bakketopp og så da dem brente Kokelv. Hele bygda sto i flamma. Folk va liksom lamma. Ka sku man si? Folk va i sjokk selvfølgelig. Det va det dem va. Dem som ropte og skreik va tyskeran sjøl. Og dem va bevæpna.

Når dem brente Lillefjord .... Tyskeran ropte «rauss, rauss» og vi sprang til alle kanta. Dem slo parafin og tente på. Det gikk fort. Tørre gamle hus. Det va bare et øyeblikk, så va det bare en askehaug som røyk.

FERDINAND FREDRIKSEN, KVALSUND. 19 ÅR I 1944.

Russen va våres allierte, men kem som bombe, e jo det samme, når man e der. Om det e venn eller fiende.

ELI BERG, F. PALMER, KVALSUND. 8 ÅR I 1944.

Æ va bare åtte år. Æ huske det va mange såra soldata på bare oppfor Figenschaukaia. Det va bare ungdomma. Dæm blødde og ropte og skreik etter «Mutti» (mamma).

ARTHUR KLEMETSEN, STORBUKT. 13 ÅR I 1944.

Det går ikke an å beskrive med ord kordan virkeligheten va. Når æ tenke på det, e det et evig rot inni mæ. Æ vil helst unngå å snakke om det.

RANDI SKJELDNES, KVALSUND. 18 ÅR I 1944.

Vet du ka? Æ e helt forfær over alt æ huske. Æ trudde æ hadde glemte alt. Herregud! Æ trur faktisk ikke ungan mine vet alt det her engang!

JAN ISRAELSEN, KVALSUND. 13 ÅR I 1944.

Æ trur æ kan si at hadde det ikke vært for evakueringa, hadde æ kanskje snakka like godt samisk som norsk, i dag. Æ forsto jo mye samisk da æ va guttunge. No forstår æ ingenting.

BETTY PALMER, KVALSUND. 15 ÅR I 1944.

Når æ ser flyktninga på TV med koffert og ryggsekk, vekkes minnan. Det er akkurat som å se oss sjøl under evakueringa.

Gjenstander og fortellinger fra Finnmark

av Birte Sandvik

«Finnmark» på Norsk Folkemuseum er ikke bare et bolighus og et fjøs fra Finnmark. Bygningene rommer fortellinger om Finnmarks historie før, under og etter 2. verdenskrig. Og de fleste gjenstandene de besøkende kan se her, er ikke bare gjenstander. De rommer en historie utover det å bare være ting. Takket være befolkninga i Finnmark har Norsk Folkemuseum fått inn nye og viktige gjenstander i sin samling. Disse formidler en viktig del av norsk historie. Med gjenstandene vi har fått inn følger det også fortellinger. Og i tillegg til gjenstandene og fortellingene vi har samlet inn, følger det ofte med fotografier.

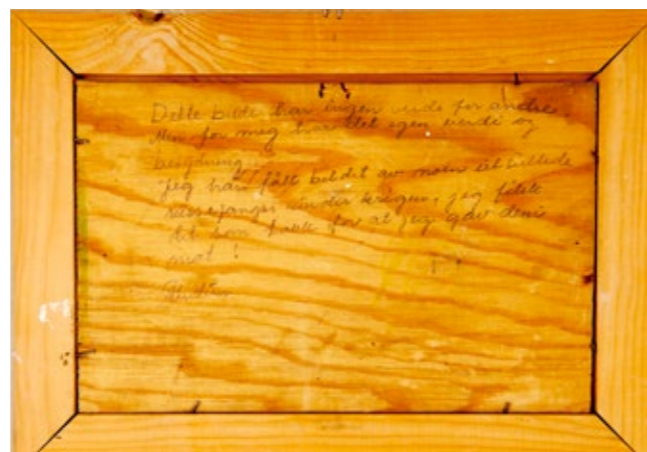
Husene fra Finnmark rommer mange lag historier, hvor man med utgangspunkt i én enkelt gjenstand eller et fotografi kan fortelle en større historie eller flere historier. Selv om Norsk Folkemuseum har tatt utgangspunkt i den familien som faktisk bodde i bolighuset fra Olderfjord i Porsanger, er det også flere familiehistorier fra Finnmark som får plass i den større fortellingen.

ET BILDE PÅ VEGGEN I OLDERFJORD, PORSANGER

På det meste sto det 250 000 tyske soldater stasjonert i Finnmark, og det bodde rundt 60 000 fastboende der. Ingen andre fylker i landet hadde flere tyske soldater i forhold til folketallet. Det preget hverdagslivet til befolkninga. Det var også 14 000 utenlandske krigsfanger og tvangsarbeidere bare i Finnmark. De fleste var russere som levde under harde og vanskelige forhold.

To av fangeleirene lå i Billefjord i Porsanger, og det skal ha vært 1500 krigsfanger i hver av leirene. Ved fangeleiren i Indre Billefjord hadde tyskerne en strategisk plassert sjøflyhavn som ble etablert i 1941. Det enorme anlegget var stadig under utbygning – her var til og med kinosal for de tyske soldatene. Arbeidet ble stort sett utført av utsultede sovjetiske krigsfanger. Mange forsøkte å rømme, men de aller fleste ble tatt eller skutt under flukten. En fjerdedel av krigsfangene døde. Lokalbefolkninga i Billefjord var vitne til fangenens lidelser. Fangene hadde dårlige klær og fikk lite mat. Historiene om fangeleirene i Finnmark er mange. Det var en stor risiko å gi fangene mat i skjul, men det er også historier om tyske soldater som lot som om de ikke så. Fangene fikk takket lokalbefolkninga på ulike måter, blant annet med vakre sanger.

For oss som jobba på kaia der, va det forferdelig å se kor dårlig forfatning fangan va i, når dem kom til Kvalsund. De utsulta fangan kom med lastebila for å laste og losse tyske skip som lå attmed Pedersenkaia. Det va både tyske dessertøra og russefanga. Fangevokteren som va med dem, va SS-soldata. Vi kunne se kor lite verdt fangan va i demmes øya. Kvalsundfolk viste sympati med å sette ut mat på bestemte plassa til dem når dem kom. Som takk sang russe-

Et bilde på veggen i Olderfjord, Porsanger. Gave fra Marion Palmer, Kvalsund. Reidun Magnhild Pedersens skrift på baksiden.

Foto: Jon-Erik Faksvaag, Norsk Folkemuseum.

fangan vakre sanga. Det hendte også at de «fastboende» tyskeren på Batteriet ba oss som jobba på kjøkkenet ta vare på matresta og sette ut til de stakkars fangan, når dem kom. Sylvia Mathisen, 22 år i 1940.

Et lite maleri hang på veggen i ei stue i et hus i Olderfjord. Vi ser et vann, noen båter og et vulkanutbrudd i bakgrunnen. Hvor er det og hvem har malt det? Det vet vi ikke. Men det åpner seg ei historie når vi snur bildet. Her står det skrevet:

Dette bilde har ingen verdi for andre. Men for meg har det egen verdi og betydning. Jeg har fått bildet av noen utsultede russefanger under krigen. Jeg fikk det som takk for at jeg gav dem mat! Reidun

Reidun Magnhild Pedersen, født 1920.

Nå henger maleriet på stueveggen i bolighuset fra Olderfjord.

SPINNEROKK FRA YTRE NORDMANNSET, PORSANGER

Høsten 1944. Det hadde vært krig i fire år. Da de tyske troppene skulle trekke seg tilbake til en forsvarslinje ved Lyngen i Nord-Troms, brukte de den «den brente jords taktikk» for å hindre de russiske frigjøringstroppene i å rykke fram. Ordren kom direkte fra Hitler i oktober 1944: Befolkninga skulle evakueres med tvang, og all bebyggelse og infrastruktur skulle ødelegges. Ordren ble avsluttet med: «Medlidenhet med befolkninga er ikke på sin plass».

En hel landsdel skulle tvangsevakuere. Befolkninga skjønte ikke rekkevidden av det som skjedd. Eksilregjeringa i London hadde oppfordret folk til å ikke la seg evakuere. Mange trodde derfor at forsyninger og hjelp kom raskt, og unndro seg evakuering. 23 000 mennesker i alle aldre rømte og gjemte seg i huler og grotter, og overvintret i totalt ødelagte områder fra oktober 1944 til mai 1945. Ikke alle overlevde. Mange ble tatt av tyskerne og sendt til fangeleire som Krøkebærsletta i Tromsdalen, Falstad ved Levanger og Grini utenfor Oslo, eller de ble tvangsevakuert sørover sammen med de 50 000 andre flyktningene.

Mange opplevde ødeleggelsene på nært hold. De ble vitne til at hjemmene deres ble brent og husdyra drept. De måtte forlate hjemmene sine på kort varsel og de fikk ikke lov å ta med seg mer enn det de kunne bære selv. Hva fikk de med seg? Hva ble for tungt til å transportere? Hva klarte de å gjemme unna? Hva forsvant i flammene?

Historiene om tvangsevakueringa er mange. Og mange av historiene har vi med i utstillingene om Finnmarks historie i bolighuset fra Olderfjord og fjøset fra Indre Billefjord.

Historien rundt spinnerokken, som er utstilt i fjøset, er dramatisk. Den fortelles av Julie Salmine Pedersen i Olderfjord, hvor hun nå bor. Hun er født i 1929 i Ytre Nordmannset i Porsanger, og var 15 år i oktober 1944 da evakueringsordren kom. Familien tok den ikke så alvorlig. De kunne ikke tro at alt skulle bli brent. Men de hadde en mistanke om at det ville skje noe. De graver ned mat i potetåkeren og gjemmer unna en del verdifulle ting som de ikke klarer å få med seg i ei steinur og dekker

T.v.: En spinnerokk fra Ytre Nordmannset, Porsanger. Rokken tilhørte Emelie Josefine Klausen og er en gave fra Julie Salmine Pedersen, Olderfjord. Foto: Jon-Erik Faksvaag, Norsk Folkemuseum.

Under: Emelie Josefine Klausen, (f. 1887) i rabarbraåkeren. Foto: P.e.

godt til. Spinnerokken til Julies mor, Emelie Josefine Klausen, er en av tingene de gjemmer før de flytter andre saker til en hule ved Skarvberget. Her flytter de inn sammen med noen andre familier, deriblant kjøpmannen på Russenes, som hadde fått med seg mye mel fra butikken. Dette reddet de 14 personene i 14 dager. De hadde parafinlampe og talglys som belysning og dekket til inngangen i hula med pledd og presenning for at lyset ikke skulle ses av tyskerne. De bygde så en gamme og fant en vedkomfyr de kunne bake brød i. Det ble fisket om natta, så de hadde mye fisk. Det var alltid to på vakt på en høyde i nærheten.

Deretter fikk de satt opp ei brakke. Men så blir de funnet av tyske patruljer, som gjorde stadige søk etter folk. De må gå den lange veien til Smørfjord, men det har heldigvis ikke kommet snø. Det berget mange.

«Jeg hadde ikke sett faren min gråte. Men da gråt han, da han så at huset vårt brente», forteller Julie. De blir vitne til at tyskerne skjøt alle husdyrene de kom over. Mange ble liggende halvdøde. Når de kommer til Olderfjord blir de plassert i et be-dehus som sto igjen. Hit kom det også huleboere fra Lakselv og utover fjorden, som også var blitt oppdaget av tyskerne. Mange av de var i dårlig forfatning, de hadde levd i huler lenge.

De ble sendt med biler til Alta, hvor de overnattet i kirka i Bossekop. De norske NS-soldatene var harde mot dem. De fikk ikke mat. Så ble de sendt videre med lasteskip til Tromsø, hvor de ble avhørt på kaia. Noen i følget ble sent til fangeleiren på Krøkebærsletta. De andre ble sendt med hurtigruta til Brønnøysund. De var fulle av skabb og lus. Julen 1944 ble de her.

Til slutt ble de evakuert til en gård på Brøttum i Lillehammer. Hit var også søsteren til Julie sin familie evakuert, Ragny Nesbakken, og flere andre fra familien. «Der hadde vi det alle tiders», forteller Julie.

Familien til Julie reiste hjem igjen til Ytre Nordmannset i 1946. Alt var brent. Men rokken de hadde gjemt i steinura, fant de igjen. Alt annet var borte.

Nå er rokken utstilt i fjøset fra Indre Billefjord på Norsk Folkemuseum.

EN SYMASKIN FRA BRENNELV, PORSANGER

Klokka 11 neste dag måtte vi være i bygda. En båt skulle hente oss. Det va fint vær utover kvelden. Månen lyste som et 100 watts lyspæra på himmelen. Barneklær ble vaska. Ovnene på kjøkkenet ble stormfyrt for å få alt tørt. I løpet av kvelden og natta hadde bestefar og pappa slakta lamman og geita, gjort sykla, symaskin, låen, panne og tallerkna i ei berghula. Mamma pakka ned det viktigste av det lille vi hadde.

Anne-Marie Johannesen, født Spein, 6 år i 1944.

Historiene om hva som ble gjemt og gravd ned før tvangsevakueringa, er mange. Symaskina var verdifull, men ofte for tung til å få med seg. De fikk jo bare ha med seg det de kunne bære selv under tvangsevakueringa – til et ukjent sted. Symaskina vi har utstilt på museet har tilhørt Arvid Pettersons mor, Lillian Greiner Petterson. Den ble gravd ned i sandgulvet i familiens garasje i Brennelv før tvangsevakueringa. Ja, de hadde garasje, for Arvids far hadde drosje i Brennelv fra 1924. Han hadde kjøpt ny bil like før krigen. Denne ble beslaglagt flere ganger. Men han hadde reservenøkler, fant bilen, kjørte den tilbake, og gravde dynamoen ned i sandgulvet i garasjen. Bilen var derfor ikke kjørbær for tyskerne. På samme sted var symaskina gravd ned. Familien Petterson forlot et skinnende rent hjem i Brennelv.

En symaskin fra Brennelv, Porsanger. Arvid Petterson med sin mors, Lillian Greiner Pettersons symaskin fra før 2. verdenskrig. Gave fra Arvid Petterson, Brennelv.

Foto: Birte Sandvik, Norsk Folkemuseum.

Bilen var nå kjørbær med dynamo. Alle som hadde bil fikk utlevert et papir, et «Schein», som gjorde at de fikk bensin på turen. Noen kilometer utenfor Lakselv så de Arvids morfar og mormor spasere med hest og vogn. De gikk på den lange veien til Skaidi, men det var ikke plass til dem i bilen. Det var heller ikke plass til de i lastebilen til Arvids onkel, som fraktet 19 mennesker samme vei vestover.

I ettertid har Arvid lurt på hvorfor det ikke var plass til besteforeldrene? Han har tenkt at det var fordi bestefaren ville redde hesten. Men da de etter flere dager kom fram til Alta, ble hesten likevel tatt fra dem.

Familien Petterson fikk tog fra Mo i Rana og endte opp i Halden. Da de kom tilbake til den nedbrente eiendommen i Brennelv etter krigen, kunne de grave fram symaskina til Lillian Greiner Petterson. Familien bygde nytt hus nedenfor veien etter krigen og symaskina var igjen i bruk.

Nå er symaskina utstilt i bolighuset fra Oldefjord på Norsk Folkemuseum.

EI VERKTØYKASSE FRA KVALSUND

Om morran 3. november kom det oppslag: All sivilbefolkning i Kvalsund sku evakueres. Seinst klokka seks neste ettermiddag måtte alle forlate hjemman sine. Tyske transportskip sku da ligge klar til avgang.

I håp om at de allierte ville ilandsette styrka for å stoppe den varsla tilintetgjørelsen av hemma våres, begynte vi, om ettermiddagen den 3. november, å slakte sauane. Kjøttet ble salta i tønne og gravd ned på jordet. Vi grov også ned andre matvara vi henta i butikken for å ha nåkka til livsopphold den første tida, hvis evakueringa ble avbrutt. Det samme ble gjort med alt håndverktøy og en strikkemaskin vi hadde.

Ragnvald Palmer, 25 år i 1944.

Verktøykassa ble gravd ned i potetåkeren, sammen med andre verdifulle saker. I tillegg til verktøyet ble den fylt med pokaler fra skirenn og familiens sølvtøy, før familien forlot hjemmet sitt.

Familien kommer tilbake etter krigen. Andreas Fredriksen, som var 20 år i 1945, forteller dette:

Alt va brent. Bare loddpipa sto igjen. Da æ kom forbi Hallbakken, så æ han Ingebrigt Palmer lå på knær og grov i aska, i ruinan der huset demmes hadde stått. Da æ nådde huset, reiste han sæ opp. Han kom imot og omfavna mæ. Det va mer enn én tåre i øyan hannes Ingebrigt da.

Ingebrigt Andreas Palmer, født 1892 i Hammerfest, var far til Ragnvald Palmer, og den første eier av verktøykassa. Den ble nyttig når familien kom tilbake etter krigen for å bygge opp igjen eiendommen sin. Ragnvald fikk med seg verktøykassa da familien flyttet fra Kvalsund til Hammerfest, og deretter til Trondheim – hvor familien bodde fra 1961. Fra Trondheim tok Marion Palmer, barnebarnet til Ingebrigt, den med tilbake til Kvalsund – via Tromsø – i 1997.

Nå er verktøykassa utstilt i fjøset fra Indre Billefjord på Norsk Folkemuseum.

Ragnvald Palmer lafter fjøskasse i Kvalsund etter krigen.

Foto fra Arkiv Marion Palmer, Kvalsund bibliotek.

Ei verktøykassa fra Kvalsund. Gave fra Marion Palmer, Kvalsund.

Foto: Jon-Erik Faksvaag, Norsk Folkemuseum.

Forfatteren Marion Palmer går gjennom familiens rikholdige arkiv.

Foto: Birte Sandvik, Norsk Folkemuseum.

Familien Simonsen i robåt ved handelsstedet Brattholmen etter krigen. Foto: Privat eie.

Mokkakopper fra Brattholmen i Laksefjorden, Lebesby. Gave fra Inger Marie Hoem, Lakselv. Foto: Jon-Erik Faksvaag, Norsk Folkemuseum.

MOKKAKOPPER FRA BRATTHOLMEN I LAKSEFJORDEN, LEBESBY

På Brattholmen i Laksefjorden var det en gang et livlig handelssted. Det startet i 1913 da Hermann Torvald Simonsen kjøpte stedet. Han bygde opp handelsstedet gjennom flere år sammen med kona, Olga Olava. De fikk tre barn sammen. Her ble det butikk, telegrafstasjon, skipsekspedisjon, fiskemottak og etter hvert poståpneri. Olga Olava døde i 1916, og Hermann giftet seg på nytt med Synnøve og fikk fire barn til.

Som eldste sønn til Herman Torvald og Olga Olava, overtok Hans Torvald Simonsen (født 1912) ansvaret for driften av handelsstedet på midten av 1930-tallet. Han giftet seg med Bjørg (født Husby) den 24. juni 1944. De må ha vært optimistiske med tanke på framtida. De bygde nytt hus på Brattholmen, hvor de flyttet inn i 1944. Så ble hele handelsstedet brent med det nye hjemmet 9. november 1944. Familien hadde da rømt til fjells for å unndra seg evakuering. Men før de dro den dagen de forlot hjemmet sitt, hadde de ryddet og vasket i huset som om de ventet gjester.

I Klokkervikbukta på Brattholmen bygde de seg en gamme, hvor de overvintret i skjul for de tyske troppene. I januar 1945 startet arbeidet med å gjenoppbygge kaianlegget, slik at de raskt kunne ta imot forsyninger. Like etter kom de første varene østfra. 25. april begynte arbeidet med å reparere telefonlinjene og 30. april ble det montert telefonapparat i gammen.

Handelsstedet på Brattholmen ble raskt bygd opp igjen etter krigen. Bare noen få gjenstander fra før krigen ble funnet igjen i brannruinene. Mokkaserviset, som var oppbevart i et skap i første etasje, havnet i jordkjelleren når golvet raste sammen. Noen få deler av dette var fremdeles hele da familien kom tilbake.

De svidde mokkakoppene og en fløtemugge er nå utstilt i fjøset fra Indre Billefjord på Norsk Folkemuseum.

Herman Torvald Simonsen og svigerdatteren Bjørg Simonsen foran gammen de overvintret i fra november 1944 og fram til krigens slutt. De hadde montert telefon i gammen! Bildet er tatt april/mai 1945. Foto: Tilhører Inger Marie Hoem.

Over: Dette er det eneste bildet som finnes av August Bernard Lindbäck, tatt under militærtjenste. Han døde under tvangsevakueringa, 48 år gammel. Foto: Privat eie.

Høyre: Mats Lindbäck med deler av tysk bombekasse fra Stangnes, Porsanger. Gave fra familien Lindbäck. Foto: Birte Sandvik, Norsk Folkemuseum.

TYSK BOMBEKASSE FRA STANGNES, PORSANGER

2. verdenskrig er over. Statsminister Einar Gerhardsen oppsummerer situasjonen i Finnmark og Nord-Troms: «I sin brutale enkelhet er problemet følgende: Til en befolkning på 70 000 mennesker står det igjen hus til vel 10 000 mennesker».

Mange ville likevel hjem. De ønsket å treffe igjen kjente og kjære, og få bygd opp igjen hjemmene sine. Kanskje kunne de også finne igjen ting som var gravd ned eller gjemt før de ble tvangsevakuert og hjemmene deres brent? Men på grunn av minefare og mangel på boliger, nektet myndighetene de 50 000 tvangsevakuerte å reise tilbake til den utbrente og raserte landsdelen. Forbudet som ble kunngjort i mai 1945, understreket at alle som forsøkte å reise, straks ville bli sendt tilbake og «stilt til ansvar for sin handlemåte». Men rundt 40 % av de tvangsevakuerte trosset myndighetene og reiste hjem allerede sommeren 1945. Det var krevende å skaffe materialer, transport, håndverkere og penger som trengtes til gjenoppbyggingen. De første som kom, måtte bo i telt eller bygge seg et skjul – et provisorium – av det de kunne finne i brannruinene, eller blant det tyskerne ikke hadde klart å tilintetgjøre.

Når familien Lindbäck, mor og åtte barn, kom tilbake til brannruinene i Stangnes, Porsanger, var ingenting som før. Far i huset, August Bernhard, døde under tvangsevakueringa i Tromsø den 18. november 1944, bare 48 år gammel. Familien hadde blitt evakuert på ett av de tyske transportskipene, "Adolf Binder", som gikk fra Hamnbukt. Om kvelden da de skulle legge seg, ble folk stuert sammen som sild i tønner, i stank og lus. Den syke August Bernhard Lindbäck lå under dekk, det var bare en meter opp til taket og det dryppet rustvann på han. Han ble tatt i land i Tromsø, og døde kort tid etter. Det var 3300 finnmarkinger som ble evakuert fra Porsanger på skipene "Adolf Binder" og "Karl Arp". De ble kalt dødsskip.

Før krigen hadde familien levd som mange andre kvener i Porsanger. Moren, Anna, stelte huset og fjøset på småbruket, hvor de hadde et par kyr, en kalv og noen sauer. Faren var tømmermann og snekker, og måtte ofte reise bort fra bygda for å få seg arbeid. Den store familien var stort sett selvforsynt med mat. De dyrket poteter, de fikk fisk i elva og plukket mye bær, og mye ble solgt til butikkene.

Barna, som var i skolealder, måtte bo på internatskolen i Smørstad, selv om den bare var 4,5 kilometer fra hjemmet deres. Kvensk var hjemmespråket til barna i familien, og de kunne bare si ja og nei på norsk da de begynte på skolen i syvårsalderen. Lekser og salmevers de måtte lære utenat, pugget de – uten å forstå et eneste ord.

Familien til Anna var kvenske innvandrere fra Tornedalen. Hun hadde et kjært minne herfra, ei flott klokke fra 1752. Den ble gravd ned på Stangnes før tvangsevakueringa og funnet fram igjen når familien kom tilbake. Klokka er nå eid av sønnen til Anna og August Bernhard, Josef Lindbäck. Den oppsummerer en lang familiehistorie. På baksiden av uret står det risset inn årstallet 1752.

Da familien kom tilbake etter krigen, måtte de eldste guttene i familien ta ansvar for gjenreisninga. Det ble først satt opp provisorier. Guttene fant tyske kasser det hadde vært 250 kg's bomber i på Gairasmoen, og av disse spikret de opp det første huset – med spiker som var brent og rustet.

Historien er fortalt av Atle Ferdinand Lindbäck, født 1930, med tilleggsopplysninger fra broren Josef Lindbäck, født 1937. Deler av en tysk bombekasse som ble brukt til å bygge familiens første hus etter krigen, er utstilt i utstillingsrommet i bolighuset fra Olderfjord på Norsk Folkemuseum.

FLYPLASSPLANK FRA BANAK FLYPLASS I LAKSELV, PORSANGER

Banak flyplass i Lakselv, Porsanger, var en av hovedflyplassene for de tyske troppene under 2. verdenskrig og ble kraftig utbygd av den tyske okkupasjonsmakten under krigen. Ved tyskernes tilbaketrekning brente og sprengte de alle anlegg. De enorme flyplassplankene var ikke så lett antennelige. Når befolkninga kom tilbake etter krigen, i ei tid med stor materialknapphet, ble flyplassplank fra rullebanen på Banak flyplass viktige bygningsdeler i gjenreisninga av både provisorier og permanente bygninger. Det er mange bolighus og fjøs i Porsanger som fremdeles består av flyplassplank fra Banak flyplass. Deler av flyplassen ble brukt til å bygge fjøset til Josva og Serine Johnsen i Leirpollen i Porsanger i 1951. For noen år siden ble fjøset revet. Noen av flyplassplankene ble til benker, andre havnet på Porsanger Museum og Norsk Folkemuseum.

Flyplassplank fra Banak flyplass i Lakselv, Porsanger. Konservator Jan Petter Brennsund fra Norsk Folkemuseum velger deler av flyplassplank fra Banak flyplass til utstillingen på Norsk Folkemuseum, gjenbrukt i et fjøs i Leirpollen, Porsanger. Gave fra Magnus G. Martinsen, Lakselv.

Foto: Birte Sandvik, Norsk Folkemuseum.

En soldat og en offiser på Banak flyplass i Porsanger, 1945. Her ser vi tydelig at rullebanen er bygget av plank.

Foto: Gunnar Fougner, Finnmark Fylkesbibliotek.

Fjøset til Josva og Serine Johnsen i Leirpollen ble blant annet bygd opp av denne flyplassplanken. Foto: privat eie.

FINNMARK PÅ NORSK FOLKEMUSEUM

Det er mange hundre gjenstander i husene fra Finnmark på Norsk Folkemuseum. Flere av de er helt vanlige bruksgjenstander. Men bak nesten hver eneste gjenstand åpner det seg historier om livet til familier på 1950-tallet i Finnmark. Mange forteller om hverdagslivet, om hjemmeproduksjon av ull, karding, spinning, farging av garn til tilvirkning av strikkeprodukter, som kartankas. Den læstadianske sang- og salmeboken åpner for fortellinger om tro og fellesskap i ei lita bygd i Porsanger. Det som er igjen av det som engang var en flott bordplate i kobber, og som til slutt havnet blant fiskeutstyret til Ole Andreas Persen i kjelleren, forteller om materialknappheten i tida like etter 2. verdenskrig. Den har blitt klippet opp i små deler som ble brukt som fiskekroker. Noen deler av et middagsservise sto igjen i bolighuset i Olderfjord før det ble revet. Det har tilhørt Ole og Elvira Persen. Det er anskaffet etter 2. verdenskrig. Porselenet de hadde gravd ned før evakueringa var ødelagt når de kom tilbake etter krigen.

Vi skulle så gjerne sett flere familiebilder fra Finnmark før 2. verdenskrig. Men de fleste fotoalbum fra de mest brente områdene er dessverre borte.

Det verste, syns æ, det e at æ ikke har nåkka – ikke en eneste ting – igjen fra æ va lita. Æ huske vi hadde et fotoalbum. Rett før vi sku fære, evakuerings-dagan, sto æ med det i handa. Æ va bare åtte år. Æ ga det til han pappa. Han tok og heiv det på golvet. Vi hadde ikke plass å ta det med, sa han.

Eli Berg, født Palmer. 8 år i 1944.

Det er ikke alle givere av gjenstander som er nevnt i denne artikkelen, men vi takker dere alle!

KILDER

Egne intervjuer med Julie Salmine Pedersen, Arvid Petterson, Marion Palmer, Inger Marie Hoem og Anne Britt Nikoma. Arkivmateriale etter arkivet til kjøpmann Simonsen, Gjenreisningsmuseet i Hammerfest. Fotomateriale fra familien Nesbakken.

LITTERATUR

Jaklin, Asbjørn 2016: Brent jord. Heltene. Ofrene. De skyldige. Nord-Troms og Finnmark 1944-1945». Gyldendal forlag.
Palmer, Marion 2010: Bare kirka sto igjen. Spartacus forlag.
Petterson, Arvid 2014: Deportering – eller flukt? Porsanger 1944-1945. Porsanger Historie- og Museumslag.

Når ikke annet er nevnt er sitatene fra Marion Palmers bok, «Bare kirka sto igjen», 2010.

Birte Sandvik er konservator NMF og kulturhistoriker på Norsk Folkemuseum og prosjektleder for innredningen og utstillingene i husene fra Finnmark i Friluftsmuseet på Norsk Folkemuseum.

Agur Nesbakken fra Olderfjord var venn, jakt- og fiskekamerat med Ole Andreas Persen som bodde i huset fra Olderfjord. Agur var tusenkunstner. Han var blant annet fisker, jaktmann, skrev dikt og sydde flere av klærne sine selv. Norsk Folkemuseum har fått mange gjenstander fra familien Nesbakken fra Olderfjord, som bessingene og vesten som Agur laget av kalveskinn. I tillegg har museet fått kopiert familiens fotoalbum hvor vi blant annet ser Agur på fisketur. Fiskestanga er utstilt i bolighuset fra Olderfjord.

Foto av Agur Nesbakken: Privat eie. Foto av fiskestang: J. E. Faksvaag, Norsk Folkemuseum.

Kobberfatet til familien Persen ble til fiskekroker etter 2. verdenskrig. Foto: Jon-Erik Faksvaag, Norsk Folkemuseum.

Deler av middagservice etter Ole og Elvira Persen, som sto igjen i bolighuset i Olderfjord før huset ble demontert. Det er anskaffet etter 2. verdenskrig. Porselenet de hadde gravd ned før evakueringa var ødelagt når de kom tilbake etter krigen. Gave fra Anne Britt Nikoma. Foto: Jon-Erik Faksvaag, Norsk Folkemuseum.

Begge foto: Bolighus bygges i Honningsvåg 1946/47.

HUSET HANNES HENRIK

Det va i femogførte at han Henrik kom telbake tel fjorden der han bodde før han måtte rømme vekk. Han hadde berre verktøykista med seg der han rodde innunder grågåsplagan som var på nordlig trekk - tel møtes med ei bygd som var brent og lagt i grus, men gåsa bygde reir - og han Henrik bygde hus.

Og huset var av bindingsverk med utvendig paneling av belliaste geyfus fra Van Severens høvleri. Og der va cirka femogførte kvadrat tel førdeling på stua, kott og kammers og et rom å sove i, og kjøkkenplass med hylle tel kaffikjel og krus, før ingenting sku mangle når han Henrik bygde hus.

Dem fløtta inn om hausten, han Henrik og ho Hanna, i lag med odelsguten som var kommen litt før brått, og gamlingan fekk kammerset, det va'kje råd før anna, men der det finnes hjerterom e ingenting før smått. Og grågåsongan flokka seg og drog med sørlig kurs. Han Henrik blei igjen, før han hadde fått seg hus.

Så levde dem i huset sitt og klarte seg så tålig. Han Henrik for på feske og kom igjen med lott, og ongeflokken auka med en ny en nesten årlig tel stua blei så trongbodd at ho Hanna meldte stopp. - Den nye tellemåten va nylig innført då, i nittenfemtien då han Henrik bygde på.

Begge foto: Honningsvåg 1946/47. Boligen til Alfred Pettersen under bygging og klar for innflytting. Alle foto: Ola Hanche-Olsen, Museene for kystkultur og gjenreising i Finnmark IKS.

Men huset hannes Henrik låg med front imot nordausten så vinduan blei utett, og taket likeså. Det var i sekstifire at han heiv seg tel om hausten og kjøpte eternitt, mens han endå hadde råd. Han platekledd huset og bygde tel altan, no sku' dem holde varmen. Ho Hanna gjekk med ban.

Dem hadde åtte onga, han Henrik og ho Hanna. Den eldste var blidd voksen og skulle sette bo. Men då det bar tel bryllups med han Per og ho Susanna, då måtte jo han Henrik skaffe husrom før de to. Han bygde ut i røstet med dør og husmorglass så de som no var nygift sku' ha sin eien plass.

Så trilla åran unna, og ongan flaug av reiret. Dem måtte ut av bygda og finne levebrød. I nittenåttifire då va dem ikke fleire igjen enn de som starta, før gamlingan var død. Ho Hanna var blidd skrøpelig, ho måtte ta det lett. Han Henrik snekra telbygg med bad og vannklosett.

Det står et hus på neset med tomme vindusrute en plass i utkantbygda der ingen lenger bor. Og før han Henrik bygningsmann e siste økta ute, han kvile under torva i mager kjerrgårdsjord. Men huset der han levde skal stå som monument før dem som kom og bygde der alt var sprengt og brent.

Helge Stangnes. Diktet står i samlinga "Lys langs en fjord", Nordkalott-forlaget 1992

Undervisning og læring i Finnmark

av Anne Marie S. Grimstad

Når den høytidelige og etterlengtede åpningen av bolighus og fjøs er vel overstått, blir de raskt tatt i bruk til undervisning og læring. Folk i Porsanger forteller at huset som nå står på museet har vært et hyggelig hjem å komme inn i, og museet ønsker at alle som besøker det videre fremover også skal kjenne seg velkomne.

STIG PÅ!

Åpningen av gjenreisningshusene 10. mai betyr at så godt som alle rom i hus og fjøs står åpne for besøkende året rundt. Der det ikke er mulig av hensyn til gjenstander eller sikkerhet, kommer man inn sammen med omviser, eller har godt innsyn gjennom glassdører. Både den enkelte besøkende og grupper med omviser har tilgang til alle tre etasjene i bolighuset. Enkeltbesøkende kan fordype seg i tekster, film og bilder i så stor eller liten grad man føler for det, gjenkjenne eller oppdage i eget tempo, og sette seg ned og la tankene vandre. Utenom omvisninger er husene ubemannet. Levende og verdifull formidling kan også oppstå mennesker imellom når besøkende selv kommenterer utstillinger og interiør, deler egne minner, spørsmål og inntrykk med hverandre – enten det gjelder noe hverdagslig, artig eller dramatisk. Ved siden av å vekke nysgjerrighet og formidle kunnskap, er det et håp at gjenreisningshusene på museet forløser familiehistorier på tvers av generasjoner og bakgrunn. Kom, fortell, lytt, del!

UNDERVISNING OG LÆRING

Formidlingsseksjonen arbeider opp mot den kommende, nye læreplanen i utvikling av undervisningsopplegg for ungdomstrinn og videregående skole. Folkehelse og livsmestring, demokrati, medborgerskap og bærekraftig utvikling er blant kjerneelementene læreplanen bygges rundt. Det gir Formidlingsseksjonen stort spillerom og spennende muligheter! Videre i læreplanen heter det at på tvers av fagene skal «temaene ta utgangspunkt i aktuelle samfunnsutfordringer og dilemmaer». Med bredden og dybden i alt gjenreisningshusene representerer, har vi alle muligheter til også å bidra til at «elevene skal forstå sammenhengen mellom handlinger og valg» – slik det står formulert i planen.

Husene fra Finnmark vil bli mye brukt. De står sentralt plassert i Friluftsmuseet, og egner seg for mange typer omvisninger. Det er naturlig å ta i bruk bolighus og fjøs også i Formidlingsseksjonens allerede eksisterende tilbud til skolen. I omvisningen "Menneske og bomiljø" gleder vi oss til blant annet å vise fram saunaen, som forteller om kontakt med Finland og kvensk kultur, og til å fortelle om sjøsamiske mattradisjoner. Kjøtt, fisk, bær og grønnsaker langt mot nord har blitt håndtert av kyndige hender, og fylt husets rikholdige kjeller. Bryggepanna, matkjelleren, spissbåten og grønnsakshagen gir oss mange muligheter for levendegjøring og formidling.

Bolighuset vil for mange besøkende ved første øyekast se

ut som et hus fra nesten hvor som helst i landet. Når temaet for omvisningen er "Byggeskikk og arkitektur" bruker vi huset som eksempel på bolighus i etterkrigstidens Norge. Etter hvert som byggfagselever eller tømmerlæringer går huset nærmere etter i hammerslagene, vil de oppdage typiske trekk ved konstruksjonen, og få kunnskap om hvorfor flyplassplank ble brukt som materialvalg i Finnmark. I denne omvisningen representerer huset at mye av mangfoldet i byggeskikken forsvant i store deler av Finnmark og Nord-Troms med gjenreisningen etter krigen.

KRIGEN? HVILKEN KRIG?

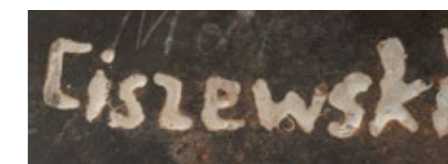
Ordet «krigen» er for mange ikke ensbetydende med 2. verdenskrig. Barn og unge kan assosiere ordet med Syria, Afghanistan, Irak, Balkan, Somalia, Libya, Sudan, Kongo eller Ukraina – og mange, mange andre land. Våre omvisere møter daglig barn og unge voksne som har krig og minner om krig i sin livsverden, for eksempel i egen familie eller gjennom medelever. Sterke bilder i media fra krigshandlinger og flukt kan gjøre inntrykk, selv om man ikke er personlig berørt. Noen elever har slekt nordpå, der det å ha vært flyktning i eget land under 2. verdenskrig er en del av familiehistorien – eller kanskje husker slektninger i Trøndelag eller på Sørlandet flyktningfamilien fra Finnmark der bestemora bare snakket samisk? For andre igjen er krig fjernt, enten det foregår i verden i dag eller i Norge for lenge siden. Mangfoldet både blant besøkende som kommer på egen hånd og i de ulike gruppene vi har omvisninger for er stort, og vår formidling skal favne alle.

SAMFUNNSRELEVANS

Nedbrenningen og tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms er den største katastrofen i norsk historie siden svartedauden – og allikevel bemerkelsesverdig lite kjent. I gjenreisningshusene på Norsk Folkemuseum vil vi formidle krigshistorien fra Finnmark og Nord-Troms som en del av vår nasjonale hukommelse. Det er viktig. I tillegg er det også slik at vi får, og vil gripe, muligheten denne kulturarven gir oss til å komme barn og unge i møte med samfunnsrelevant formidling i dag. Med gjenreisningshusene følger for eksempel den innholdsrike fortellingen om Finnmarks tre folk – samer, nordmenn og kvener. Kulturell og språklig identitet, etnisitet og utenforskap er samfunnsaktuelle tema som kan treffe strenger også hos mange andre grupper i dag. Alle tilbud innen all undervisning og læring Formidlingsseksjonen tilbyr er alderstil-

Fra «Storbombinga» i Vadsø 23. august 1944. Bildet er tatt i sentrum i Vadsø, i Nyborgveien. Himmelen er svart av røyk og tyske soldater er på vei til nedslagsfeltet for en bombe bak apoteket. Foto: Ukjent fotograf, Norsk Hjemmefrontmuseum.

Wehrmachthjelm, På innsiden er hjelmen merket med soldatens navn.

Foto: Norsk Folkemuseum.

Anna Malene Larsen fra Smørffjord i Porsanger med barnebarnet Petra på vei til det tyske transportskipet Karl Arp, oktober 1944.

Foto: Ukjent fotograf, Norsk Hjemmefrontmuseum.

passet, og i tillegg gjør omviserne alltid justeringer i møte med hver enkelt gruppe. Formidlingsseksjonen har gjennom flere år bygget kompetanse innenfor formidling av vanskelige og følsomme temaer, og undervisningsoppleggene og omviserne skal ivareta dette.

Det faktum at minner og traumer om flukt, tvangsevakuering og tap i liten grad ble snakket om hverken i Finnmark og Nord-Troms eller i resten av Norge, rommer også en viktig og vanskelig kulturarv vi sammen kan lære av. En av stemmene i utstillingen uttrykker det slik: «Det va vel ondt å rippe opp i, og i den tida va det sånn, at det man ikke snakka om, det eksister-te ikke. Men det e klart, sånt prege dæ jo hele livet». Det står respekt av alle som har strevd, reist seg og gått videre – på grunn av og på tross av – enten det skjedde der og da eller foregår her og nå. Tematikk knyttet til krig og flukt har – dessverre – stor samfunnsrelevans.

MUSEUMSPEDAGOGISKE GREP

I fjøset begynner vi med faktakunnskap om Finnmark og Nord-Troms før krigen – for hva var det som gikk tapt av materiell og immateriell kulturarv – og hva ble egentlig gjenreist? Videre handler omvisningen om hvordan krigsårene og okkupasjon nordpå i stor grad skilte seg fra resten av resten landet, om tvangsevakueringens ordren for 70 000 barn, voksne og gamle, og om nedbrenning, flukt og flyktningtilværelse. Alle nøkkelgjenstandene har med usikkerhet, valg og tap å gjøre, og i formidlingen knytter vi dem til dilemmaer og fortellinger med ulikt ståsted. Hva representerte soldathjelmen for den som hadde den på seg og for de som så den i bruk? Hva skulle og kunne man ta med seg da ordren om tvangsevakueringen kom? Skulle man flykte unna evakueringen? Hva gravde man ned eller gjemte i huler, i håp om å finne det igjen når man kom tilbake etter frigjøringen? Hvordan forholder man seg til fienden? Hvilke valg ville elevene gjort? I utstillingsrommene i fjøset er også nedslaktingen av husdyra og re-etablering av fiskejordbruket som del av næringen etter krigen et tema.

I bolighuset handler det om gjenreisningen, med fokus på de temaene i læreplanen vi knytter omvisningene opp mot. Elevene gjør seg kjent med familiehistorien og hjemmet deres, de blir invitert inn i finstua der alle kan sette seg ned. Omvisningene for skoleelever veksler mellom miniforelesninger, spørsmål og dialog, autentiske fortellinger og sitater. Elevene får konkrete oppdrag, og de reflekterer opp mot egen samtid og verden i dag. De diskuterer seg imellom og sammen med omviseren, som oppsummerer underveis og «holder den røde tråden». Museets utstillingsenhet har bygget inn smarte lagringsplasser for undervisningsmateriell, ekstra stoler og rekvisitter, og i utstilling- og formidlingsrommet i andre etasje kan omviseren enkelt vise utdrag fra filmer og dokumentarer – som besøkende på egen hånd kan se i sin helhet. En balansert formidling må også romme tidsånden mange husker fra både gjenreisningsperioden nordpå og fra det nasjonale prosjektet som byggingen av velferdsstaten Norge etter krigen var. Vi skal også formidle optimisme, pågangsmot, samhold – og humor!

NYTT SAMARBEIDSPROSJEKT MED VOKSEN-OPPLÆRINGEN

Sammen med lærere og elever fra Oslo VO Servicesenter samarbeider vi om å utvikle et undervisningsopplegg i gjenreisningshusene, der Formidlingsseksjonen bidrar med kompetanse knyttet opp mot kurset 50t Samfunnskunnskap. Like viktig er den kompetansen voksenopplæringselevne selv har og bidrar med i forhold til temaer vi gjennom dette samarbeidet velger å fokusere på. Alle har erfaring med kulturell og språklig identitet, kulturmøter og -krasj. Noe har vært vanskelig, og noe kan vi smile av sammen. Mange har erfaring i forhold til etnisitet, flukt og reetablering. Opplegget vi utarbeider sammen skal gi ny kunnskap, oppleves trygt og utbytterikt personlig og faglig, gi mestringsfølelse, og være meningsfullt for den enkelte. Voksenopplæringselevne som bidrar inn i dette samarbeidsprosjektet har ulike bakgrunn, men det til felles at de tar det obligatoriske kurset i samfunnskunnskap som en del av søknaden om norsk statsborgerskap.

NY FORESTILLING FOR GRUNNSKOLEN

Med støtte fra Sparebankstiftelsen DNB produserer og gjennomfører Formidlingsseksjonen gratisforestillingen «Krig Minner Håp» for 5. – 7. trinn i grunnskolen. Klangbunnen for ordene krig, minner og håp er tvangsevakuering, nedbrenning og gjenreisning i Finnmark og Nord-Troms under og etter andre verdenskrig. Forestillingens hovedfokus, begynnelse og avslutning er elevene i dag og deres livsverden. Seks profesjonelle aktører innenfor teater, improvisasjon, fortellerkunst, poesi og samtidsdans formidler med varme og scenisk nærvær fortellinger med handlinger, tanker og følelser elevene kan legge seg og sin egen virkelighet inn i. Elevene får være med å påvirke utfallet i enkelte scener, som speiler både fortid og nåtid.

I de statlige føringene har museene et særlig samfunnsoppdrag i forhold til inkludering, mangfold og kulturell demokratisering. På bakgrunn av dette, og med livsmestring som et av kjerneordene i den nye læreplanen, gleder vi oss til å formidle gjenreisningshusene i trygge rammer, med samfunnsrelevans og på måter vi håper gjør elevene litt klokere på verden – og seg selv!

Anne Marie S. Grimstad er formidlingskonsulent i Formidlingsseksjonen på Norsk Folkemuseum. Hun arbeider blant annet med utvikling av undervisningsopplegg for skolen og opplæring av omvisere.

Over: Med de fleste boligområdene i ruiner, er ti-tusener av syrere på flukt uten et hjem å vende tilbake til. Men mange hundre har vendt tilbake til ruinene av det som en gang var deres bolig, og noen forlot aldri hjemstedet sitt.

Foto: Flykningehjelpen NRC, Karl Schembri.

Venstre: Alexander, 6 år, sammen med mammaen sin Natasha, i hjemmet sitt i Ukraina. En bombe traff bygningen 22. juni 2015, elleve dager etter at de flyktet. Her er de tilbake for å ta med seg de få gjenstandene som ikke ble helt ødelagt.

Foto: Flykningehjelpen NRC, Ingrid Prestetun.

Tre hus fra Finnmark

på Norsk Folkemuseum

av Espen Revold

Da Norsk Folkemuseum i 2015 bestemte seg for å sette opp et gjenreisningshus fra Nord-Troms eller Finnmark startet et eventyr.

Museet hadde flere mål for prosjektet. For første gang skulle Nord-Norge representeres med hus i friluftsmuseet. Tilfeldighetene ville at alle bygningene vi fikk tilbud om sto i Porsanger kommune. Museet fikk dem som gave mot å dekke kostnadene ved demontering og flytting. Bygningene skulle også være en arena for formidling av fortellinger om 2. verdenskrig generelt, og om hvordan krigen rammet vår nordligste landsdel spesielt.

Lite ante vi da om hvor sterkt dette arbeidet skulle berøre de involverte, eller om det tette samarbeidet vi skulle få med institusjoner og enkeltpersoner i Finnmark. Vi har fått ny kunnskap om krigshistorien til landsdelen, vi har fått gjenstander og fortellinger til utstillingen og vi har fått en ny forståelse av hvor mangfoldig landet vårt er.

Arbeidet med demonteringen av husene i Porsanger ble utført av Norsk Folkemuseum i samarbeid med Byggmester M. Paulen AS fra Karasjok. Bolighuset, med utedo, fra Olderfjord og fjøset fra Indre Billefjord ble pakket i containere og sendt til Norsk Folkemuseum høsten 2016. Se for øvrig Museumsbulletinen nr. 1 & 2 fra 2016 og nr. 2 fra 2017.

I det følgende skal vi i hovedsak se på arbeidet med å få bygningene gjenreist på Norsk Folkemuseum, og noen av de valgene vi har måttet gjøre for å klare det.

HVOR SKAL HUSENE STÅ?

Det var flere alternative plasseringer i friluftsmuseet for husene fra Porsanger. Valget falt til slutt på en flott beliggende tomt på vei opp mot stavkirken, som kanskje er museets mest besøkte bygning. Dette innebar at «Sagastua», kopi av en årestue fra Setesdal, måtte flyttes. Det samme måtte to små kvernbygg, og flere store furuer og andre trær måtte felles. Til slutt satt vi med en flott byggetomt som skråner ganske likt det tomtene i Olderfjord og Indre Billefjord gjør.

For å klargjøre byggetomta på Norsk Folkemuseum måtte «Sagastua» flyttes. Det ble et tungt løft, helt på grensen av hva den store mobilkrana kunne klare.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Den 21. oktober 2016 ble en historisk dag for Norsk Folkemuseum. For første gang kom det en bygning fra Nord-Norge til museet. Etter omlasting i Alta og nesten tre døgn på veien, ankom en container med fjøset fra Indre Billefjord og en container med innredning og diverse løsøre. Fra venstre: Espen Revold, sjåføren fra Lasting og Transport i Alta, Einar Haugen, Birte Sandvik, John Wennberg og Stian Myhren. Foto: NN, Norsk Folkemuseum.

Byggetomta er for det meste ryddet for trær og stubber, og maskinentreprenøren har startet arbeidet med å grave ut byggepropa til bolighuset. I forgrunnen står ennå en kvern og en furu som også skal bort. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

NOE MÅTTE KASTES, MEN DET MESTE ER GJENBRUKT

Da husene ble demontert, hadde de lokale råte- og soppkader som følge av taklekkasjer. Materialene ble ytterlig nedfuktet under demonteringen, og ved ankomsten til museet ble det påvist mugg- og råtesopp og relativt høy fuktighet i treverket. Vi installerte derfor avfuktere i containerne. Vi satte opp et sorteringstelt, også med avfukter, og startet arbeidet med å rense og sortere bygningsdelene. Alle delene som skulle brukes ble støvsugd, børstet og vasket med klorin. Dette var et møysommelig arbeid hvor vi fikk uvurderlig hjelp fra Pensjonistgruppa i Norsk Folkemuseums venneforening.

Store trær måtte felles. Ole-Magnar Valaker (t.v.) og Gard Anstensrud (t.h.) smiler fornøyd etter at en stor furu har truffet presis der den skulle!

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

De frivillige fra pensjonistgruppa i Norsk Folkemuseums Venner har gjort en uvurderlig innsats i gjennomføringen av prosjektet med å sette opp husene på museet. Først rengjorde og desinfiserte de bygningsdelene, og her er de i ferd med å skrape maling av «geyfuspanelet» til det som skal bli utstillingsrommet i bolighuset. F.v.: Jon Rytter Hasle, Ola Heldaas, Tore Brandsæter, Carl Bonnevie, Jan Enersen og Tom Veierød. Foto: Birte Sandvik, NF.

ELEKTRISITET

På et museum er det mange hensyn å ta. Ved siden av at vi skal gi publikum en god opplevelse, og forhåpentligvis lære dem noe, må vi ivareta sikkerheten deres. Dette innebærer å etablere en infrastruktur med godkjente rømningsveier, brann-detektorer, ledelys osv. Da vi demonterte huset var det trukket kulokabler i det elektriske anlegget. Dette er kabel kledd med en metallkappe og er ikke godkjent i dag. Vi har derfor valgt å remontere det originale elektriske anlegget som en del av utstillingen og legge et skjult, aktivt elektrisk anlegg.

Det er mye som skal på plass av sterkstrøm, svakstrøm og diverse signalkabler. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Arnfinn Kaaby fra Børselv i Porsanger har fulgt prosjektet fra det startet, og han har vært til stor hjelp. Før bolighuset i Olderfjord ble tatt ned demonterte Arnfinn de gamle kulokablene, og på bildet er han i gang med å sette det historiske anlegget opp igjen på museet. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Historisk kulokabel og blykabel er på plass mens den funksjonelle elektriske tilførselen til et lampepunkt på kjøkkenet kommer fra et skjult anlegg. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

AUTENTISITET?

Når Norsk Folkemuseum gjenreiser eller kopierer hus er et ideal å kopiere materialbruk, byggemetode og arbeidsteknikker. Vi kaller det materiell og prosessuell autentisitet. I praksis må vi fravike dette i større eller mindre grad. Viktige årsaker kan være et begrenset budsjett og krav til en effektiv framdrift. Uansett årsak skal de valgene som gjøres ha en begrunnelse. Da vi tok ned husene i Porsanger hadde de store setningsskader og grunnmurene var oppsprukket og trykket inn. De hadde spesielt sprukket rundt store sparestein, også kalt prosentstein. Det var ikke brukt armering. På museet setter vi opp hus «for evigheten» og kunne ikke gjenta disse svakhetene. Vi måtte legge inn føringsveier for sterkstrøm og signalkabler, stubber fjernes, radonsperre skulle på plass, fjell skulle pigges bort, byggeprosa skulle dreneres og grunnmuren skulle forskales, armeres og støpes. Grunn- og betongarbeider var altså en stor entrepris, og vi måtte holde anbuds konkurranse for å velge entreprenør til dette. Selv om metodene er moderne har vi bestrebet oss på å få en så riktig overflate på grunnmurene som mulig.

Da Ole Andreas Persen bygde seg hus i Olderfjord hadde han ikke tilgang til armeringsjern. Det førte til setningsskader og sprekker i grunnmuren. På Norsk Folkemuseum risikerer vi ikke det.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

De opprinnelige slukene fra bryggerkjelleren og saunaen er på plass igjen, men det har ikke vært mulig å legge vann inn i huset.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Ole Andreas Persen har nok blandet sement, sand og vann med spade. Han har lett etter egnet sparestein til grunnmuren og fraktet alt på plass med trillebår. I vår tid kan vi støpe grunnmur uten å slite ut ryggen. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Grunnmuren er støpt med moderne metoder. Vi har imidlertid prøvd å skape en overflate som ligner mest mulig på den opprinnelige muren. Dette kan man kalle visuell autentisitet.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

HUSENE VAR GODT BYGGET

Da vi demonterte husene i Porsanger ble vi imponert over hvor grundig, nøyaktig og samvittighetsfullt de var bygd. I bolighuset var bindingsverket kledd med rupanel og papp på begge sider, innvendig var ytterveggene og himlingen mot taket kledd med porøse fiberplater og ny papp og i det nederste felt i bindingsverket var det et ekstra lag porøse plater. Utvendig var det lektepanel og innvendig faspanel som på folkemunne og i litteraturen blir kalt geyfuspanel. Alt arbeidet var utført utrolig presist, spesielt med tanke på at det ikke var elektrisitet i områdene da husene ble bygd.

Fjøset var selvfølgelig en enklere konstruksjon. Selve fjøskassa var laftet av maskinplank mens låvedelen hadde bindingsverk med utvendig kledning.

Vi var nødt til å gjøre en vurdering av hva vi kunne ta med innenfor de rammene vi hadde. Det endte med at vi tok med det meste av konstruksjonsvirke, overflatematerialer og bygningsdetaljer. Noe var skadet og måtte erstattes av tilsvarende, men slik bygningene står nå, framstår de som originale.

Einar Haugen setter den første spikeren i gjenreinsningshusene på Norsk Folkemuseum. Et høytidelig øyeblikk!

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

«Geyfuspanelet», som de frivillige fra venneforeninga renset for maling, blir satt på veggen av tømrer Magnus Nordli.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

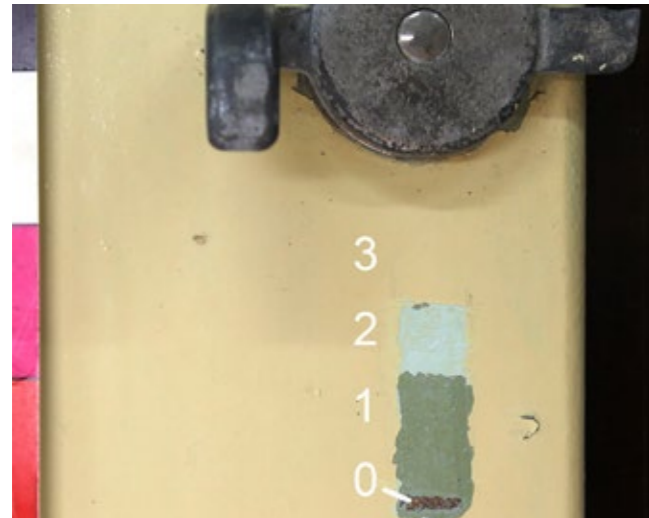

Bolighuset hadde utvendig lektepanel. Vi har for det meste gjenbrukt underliggerne, mens overliggerne i noe større grad ble ødelagt under demontering. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

DATERING

De tre husene vi har tatt med til museet sto ferdig oppført i 1951. I 1956, da de fikk elektrisitet og er den tiden vi skal vise, framsto de nok fremdeles som ganske nye. Da vi tok ned husene framsto de som mere slitt og de malte overflatene var for en stor del overmalt flere ganger med ulike farger. Vår malerikonservator har gravd seg ned i malingslagene og funnet fargekodene på de ulike lagene. Med tradisjonelle materialer, i all hovedsak linoljebaserte, har vi nå behandlet husene slik at de for det meste framstår som ganske nye og med de opprinnelige fargene.

Norsk Folkemuseums malerikonservator, Niels Gerhard Johansen, har gjort grundige fargeundersøkelser av forskjellige bygningsdeler. Dette er en farge-trapp på en skapdør.

Foto: Niels Gerhard Johansen, Norsk Folkemuseum.

DEN ENESTE ORIGINALE PIPA

I fjøset, som var beregnet for en ku eller kvige og fire får, kokte de løype etter krigen. Dette er en blanding av fiskeavfall, skyller, tang og annet og ble gitt til dyrene som tilleggssfôr. Løypen ble kokt i en bryggerpanne i fjøset. Derfor hadde fjøset pipe og denne pipa har vi tatt med oss. Nå er fjøspipa fra Indre Billefjord museets flotteste og eneste originale pipe.

Fjøspipa, som er museets eneste originale, ble fraktet fra Indre Billefjord i elementer. Her heises en del på plass. Fra venstre Einar Haugen og murermester Nils Kristian Nilsen.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Fjøspipa med takgjennomføring er på plass.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

UTEOMRÅDET

Det siste vi rekker å gjøre før åpningen 10. mai 2019 er å opparbeide uteområdet. Situasjonen på museet kan ligne på en komprimert utgave av eiendommen i Indre Billefjord. Vi skal dyrke grønnsaker som ble dyrket i Finnmark på 50-tallet, som poteter og rabarbra, og beplantning som var vanlig på denne tiden i Porsanger. Rundt hele eiendommen blir det sauegjerde som det opprinnelig har vært. Vi håper at de som har opplevd etterkrigstidas Nord-Norge vil kjenne seg igjen.

På senvinteren 2019 er bygningsarbeidene langt på vei ferdig. Enda mangler både bolighuset og fjøset trapp til inngangen og det gjenstår forskjellige innredningsarbeider samt produksjon og montering av utstilling. Fjøset skal males og uteområdene skal opparbeides.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

HVA NÅ?

Gjennom arbeidet med gjenreisningshusene har vi hatt gleden av å reise på mange arbeidsreiser til Finnmark. Vi har blitt mer og mer kjent med en historie som altfor få kjenner til, nemlig om hvor hardt andre verdenskrig rammet vår nordligste landsdel og hvilke prøvelser befolkningen gikk gjennom. Vi håper at vi klarer å formidle noe av dette.

På reisene til Finnmark har vi hatt mange flotte møter med folk fra ulike deler av dette multikulturelle samfunnet. Det er de som aller best kjenner sin egen historie og som kan lære oss den. Det er med stor glede vi opplever at det arbeidet vi gjør blir satt pris på blant våre samarbeidspartnere, og vi har fått mange besøk nordfra mens vi har arbeidet med prosjektet på museet. Vi ser fram til fortsatt samarbeid etter åpningen!

Espen Revold er snekker i Kulturhistorisk seksjon og prosjektleder for demontering, transport og gjenoppføring av «Gjenreisningshus på Norsk Folkemuseum».

Porsanger kommune, spesielt ved ordfører Aina Borch, har vært en god samarbeidspartner i det arbeidet vi har gjort, og vi presenterer prosjektet i en utstilling som henger i Porsanger Rådhus i Lakselv. Aina Borch følger prosjektet og har besøkt Norsk Folkemuseum flere ganger. Fra venstre: Espen Revold, avdelingsdirektør på Norsk Folkemuseum Inger Jensen, Birte Sandvik og Aina Borch. Foto: Jan Petter Brennsund, Norsk Folkemuseum.

Norsk Folkemuseum har hatt nær kontakt med forfatter Marion Palmer fra Kvalsund. Sitater fra boka hennes «Bare kirka sto igjen» blir sentrale i utstillinga, og hun har gitt museet symboltunge gjenstander som også skal brukes i utstillinga. F.v.: Anne Marie Svebak Grimstad, Birte Sandvik og Marion Palmer.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Arnfinn Arntsen er født og oppvokst i bolighuset fra Olderfjord. Det er hans familiehistorie vi skal bruke som fortelling. Det er krevende å fortelle «sannheten» og Arnfinn har vært til stor hjelp både med historien og med å få alt på riktig plass i huset. F. v.: Arnfinn Arntsen, Anne Marie Svebak Grimstad og Birte Sandvik. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Utedoen ble tatt ned i elementer.

Nå er elementene satt i stand og montert sammen og utedoen venter bare på et par strøk maling og på å bli løftet på plass i «Finnmark» på Norsk Folkemuseum.

Foto: Espen Revold, NF.

I fjøset var selve fjøskassa i så dårlig forfatning at den måtte laftes på nytt som en kopi av den originale. I låvedelen var imidlertid bindingsverket med utvendig og innvendig kledning og takkonstruksjon i så god tilstand at det er gjenbrukt. F.v.: John Wennberg, Lars Lunde og Einar Haugen. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Gjenreisningshus

av Einar Haugen og John Wennberg

Vi har vært med på å demontere bolighuset og fjøset i Porsanger og sette bygningene opp igjen på museet. Her ønsker vi å vise noe av arbeidet vi har gjort – særlig det som er skjulte konstruksjoner, og ikke kan sees i ettertid.

Tradisjonelt var husene i Finnmark laftehus før nedbrenningen under krigen. Gjenreisningshusene ble bygget med forskjellige metoder. Noen ble bygget med lafteplank, maskinlagde ca.7 x 15cm liggende planker med dobbel not og fjær. Disse ble papptettet og panelt innvendig og utvendig. Andre ble bygget i kraftig (tungt) bindingsverk. Noen hus var delvis prefabrikkerte og satt sammen av elementer.

Bolighuset fra Olderfjord

er «plassbygget» i kraftig bindingsverk. Stolper/stendere er 10 x 10 cm, og 5 x 10 cm. Gulvbjelker er ca.7 x 20 cm. Gulvbjelkene er forbundet med grunnmursvillene ca.12 x 12 cm med «kamminger». Veggene er kledd med to lag papp og panel på begge sider. På grunn av råteskader er ca. 1/3 av materialene byttet ut med nye.

Fjøset fra Indre Billefjord

er bygget i et kraftig bindingsverk, på tradisjonelt vis. Her er også stolper/stendere tappet inn i grunnmursvill og toppsvill. Fjøsdelen inne i låven er laget av maskinlaget lafteplank. I hjørnene er plankene føyd sammen med «tapplatt», lokalt i Finnmark også kalt «kvensk laft». Fjøsdelen var veldig råteskadet, så alle materialene er nye. Fjøset har pipe og bryggerpanne, hvor de kokte «løype» som tilleggsfôr til dyra. Pipa ble demontert i seksjoner i Finnmark og heist på plass her på museet. Sperrebindene i taket, som bærer åsene, er støttet opp av knebukker, som også stiver av langveggene.

Delene til bindingsverket ble lagt i et telt med avfukter etter at de hadde blitt desinfisert med en kloropløsning. Teltet ble brukt til å sortere alle delene etter merking og plassering i bygget og til å reparere og bytte ut råteskadde deler.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Vi benyttet kun håndverktøy under arbeidet med å sette i stand og produsere nye deler til bindingsverket. Vi tror ikke vi hadde brukt kortere tid ved hjelp av elektrisk verktøy på dette arbeidet.

Foto: Einar Haugen, Norsk Folkemuseum.

Dette er et merkekart som viser delenes plassering i bygget. Alle delene var merket med funksjon, romnummer og veggbokstav.

Tegnet av Stian Myhren, Norsk Folkemuseum.

Bjelkelaget mellom kjeller og 1. etasje er på plass. Vi la på et midlertidig gulv under oppføringen.

Foto: John Wennberg, Norsk Folkemuseum.

Sperrebindene settes sammen og løftes opp ved hjelp av en lekte med tau i enden. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Bindingsverket i 1. etasje er oppe, og det er klart for bjelkelag.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Komplett bindingsverk. Foto: Einar Haugen, Norsk Folkemuseum.

Ny svill lages med hjelp av foto som ble tatt under demonteringen.

Foto: John Wennberg, Norsk Folkemuseum.

Einar Haugen og John Wennberg legger taktro på nye og gamle sperrebind.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Einar Haugen lager nye gulvbjelker og sviller til låven. Bjelkene var kammet over bunnsvilla med svalehaleblad.
Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Eksempel på tapplaft fra en bygning i Børselv oppført før krigen. Det finnes eksempler på dette laftet i bygninger tilbake på 1700-tallet i Troms og Finnmark.
Foto: Arnfinn Kaaby.

Syllstokken på laftekassa til fjøset felles ned på bjelkeendene og bunnsvilla.
Foto: Einar Haugen, Norsk Folkemuseum.

Den samme lafteteknikken var brukt i fjøset fra Indre Billefjord. Det sies at dette laftet er en kvensk tradisjon.
Foto: John Wennberg, Norsk Folkemuseum.

Bindingsverk og takverk er komplett og legging av stående taktro er i gang. Ved nedtaking i Finnmark ble pipa ble demontert i flere større deler og heist opp igjen med kran på museet.
Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Serieproduksjon av lafteplank til fjøset.
Foto: John Wennberg, Norsk Folkemuseum.

Øverste stokken i laftekassa felles ned på bjelkelaget over fjøset.
Foto: John Wennberg, Norsk Folkemuseum.

Pipa er ferdig, blikkenslageren beslår pipa og taktekerne er i gang med papptekkingen. Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Låven er ferdig innvendig. Legg merke til takkonstruksjonen som består av sperrebind med knebukker. Foto: John Wennberg, Norsk Folkemuseum.

Lars Lunde setter i stand utedoen etter at den er flyttet til museet.

Foto: John Wennberg, Norsk Folkemuseum.

All utvendig kledning ble satt opp igjen på sin opprinnelige plassering.

Foto: Lars Lunde, Norsk Folkemuseum.

Gulvet i fjøsdelen ble telgjet på kantene slik at det dannes et v-spor når de legges inntil hverandre. I sporet ble det drevet inn dyttestrie. I den nedsenkede delen av gulvet blir det to møkkluker, som det var opprinnelig.

Foto: Einar Haugen, Norsk Folkemuseum.

Utedoens tilstand før flytting.

Foto: Terje Planke, Norsk Folkemuseum.

Einar Haugen er tørrermester og ansatt ved bygningsantikvarisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

John Wennberg er tørrermester og bygningstekniker og er ansatt som tørrer i Bygningsantikvarisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

Refotografering i Finnmark

av Oskar Puschmann

Vardø i flammer 23/8-44
Enerett Herberth Isaksen

Den 23. august 1944 ble Vardø by utsatt for et massivt russisk flyangrep, noe som særlig gikk ut over sivilbefolkningen. Fra fastlandet ble bybrannen foreviget, og bildet – som senere er brukt i mange bøker – er nær blitt et ikon over Vardø bys tragiske krigsskjebne. Ser man byen fra samme sted i dag, er det vanskelig å forstå hvilke drama og lidelser som fant sted her under andre verdenskrig høsten 1944. Foto: Herberth Isaksen, Norsk Folkemuseum & Oskar Puschmann, NIBIO.

Venstre: 1933 og 2018. Kontrasten mellom Vardø før krigen og i dag er stor.

Foto: A. B. Wilse, Norsk Folkemuseum & Oskar Puschmann, NIBIO.

Over: Barne- og folketog mellom ruiner og enkelthus i Nordre Langgate i Vardø den 17. mai 1946 og gjenreisningshus i samme gate anno 2018.

Foto: Finnmark Fylkesbibliotek & Oskar Puschmann, NIBIO.

REFOTOGRAFERING AV BILDER FRA FØR, UNDER OG LIKE ETTER 2. VERDENSKRIG

Målet med Tilbakeblikks refotografering er å få bildepar som gir enkle sammenligninger av hvordan landskap endrer seg over tid, d.v.s. mellom to ulike bildetidspunkt. Som oftest kan endringer forklares ut fra naturlige prosesser eller som en planlagt og ønsket utvikling, men av og til ligger større tragiske årsaker bak. Det siste er særlig tilfellet med refotografering av eldre fotografier fra Finnmark og Nord-Troms, der utallige steder ble utsatt for den brente jords taktikk under andre ver-

denskrig. I denne artikkelen ser vi på noen av de utfordringene det er å refotografere slike motiv, og forhåpentlig synliggjøre hvordan slike bildepar kan bidra til en økt historisk bevisstgjøring om hva datidens befolkning og landskapet har gjennomgått. Derfor er det spesifikt blitt søkt bildemotiv som både viser selve krigshandlingen da den fant sted og det enorme arbeidet som senere skulle utføres under gjenreisningen. Bildene fra Vardø viser altså motiv fra både før, under og rett etter krigen.

Da Wilse fotograferte i Vadsø sentrum i 1933 dominerte en vakker trehusbebyggelse motivene. I 2018 er bildet et helt annet, der særlig nyere forretningsbebygg domineres av mur og betong. Her fra Kirkegata mot Vadsø kirke. Foto: A. B. Wilse, NF & Oskar Puschmann, NIBIO.

Det hardeste angrepet mot Vadsø by fant sted 23. august 1944 da russiske fly bombet midtbyens moderne bolig- og forretningsstrøk. I tillegg kom flere omfattende tyske ødeleggelser utover høsten, og det meste av byen lå i ruiner da krigen var slutt. Bildene er tatt fra Amtmannsgata ned Tollbugata mot havna, og det røde huset til høyre viser et tidlig gjenreisningshus fra 1947. I 2018 gir samme utsnitt et langt mer idyllisk bilde, med bl.a. det finske innvandermonumentet fra 1977 i forgrunnen. Foto: Finnmark Fylkesbibliotek & Oskar Puschmann, NIBIO.

VARDØ OG VADSØ

Ved refotograferingen i Finnmark 2018 ble lavopløste bilder lastet ned fra DigitaltMuseum og GalleriNOR og påført rutenett for eksakt gjenfinning.¹ Vel 100 ulike eldre bilder ble tatt med, siden det normalt viser seg at kun 10–20 % av bildene lar seg refotografere med et godt eller hensiktsmessig resultat. I Vardø og Vadsø ble det spesielt oppsøkt motiv som viste krigshandlinger og utfordringer med gjenreisning etter krigen. I begge byene var det særlig vanskelig å eksakt gjenfinne de mest krigsherjede motivene; dette fordi det ofte ikke lenger eksisterer gjenkjennbare elementer vist på krigs- og etterkrigsbildene.

Et eksempel er refotograferingen av 17. mai-toget i 1946 fra Nordre Langgate i Vardø. Her måtte det først tas for gitt at gatenavnet er riktig oppgitt i bildebasen. Dernest måtte noe fra 1946-bildet som fortsatt eksisterer kunne gjenfinnes. I dette tilfellet var det kun ett gateavsnitt i Store Langgate, som i 1946 hadde en tilsvarende tverrgate med samme skrånende vinkel,

nemlig Vangberggata. I 2018-bildet vises dermed noe av den gjenreisningsbebyggelsen som fulgte i årene etter.

I Vadsø sentrum var refotograferingen litt enklere, siden flere detaljer i de gamle bildene kunne gjenfinnes. I bildet med hus og brannrøyk fra øverst i Tollbugata ble husfasaden til venstre brukt som utgangspunkt, selv om det kanskje ikke er samme hus. I bildet ned selve Tollbugata er gjenreisningshuset lengst til høyre fortsatt det samme. Det sto ferdig, ifølge dagens eier, i 1947.

Ved å refotografere bilder fra før, under og rett etter krigen, ser vi hva slags kulturmiljøer som fantes, hvordan de brått gikk tapt, og ikke minst fra hvilke ruiner dagens bymiljøer har vokst fram. I mine øyne er alle tre faser like viktige i en historiefortellende kontekst. Sammen danner de en fyldigere visuell fortelling om hvilke endringer og utfordringer alle krigers ødeleggelser medfører. Samtidig viser de hvilke nye muligheter en slik omfattende gjenoppbygging kan gi.

Over: Ca. 1910 og 2016. Handelsstedet Kolvik i Porsanger hadde før krigen både skole, post, tinghus, butikk, fiskemottak, barnehjem og badehus. Stedet hadde også god havn, og jevnlig kom lokalbåten innom med passasjerer, post og varer.³ I dag er de fleste offentlige funksjoner borte.

Foto: NN, eier Jonny Johansen & Oskar Puschmann, NIBIO.

Høyre: Ca. 1945 og 2016. Provisorisk jordgamme satt opp ved Anopseth i Porsanger. Nå er bare tuftene igjen.

Foto: Reidar Bergh, RDM-Porsanger Museum & Oskar Puschmann, NIBIO.

PORSANGER

I oktober 1944 ble Øst-Finnmark hastig forlatt av okkupasjonsmakten, og dermed uten at ordren om brenning og tvangsevakuering kunne gjennomføres fullt ut. I Vest-Finnmark fikk derimot tyskerne bedre tid, og i en linje vestover fra Tana til Berlevåg ble «den brente jords taktikk» effektivt gjennomført. «By etter by over landsdelen, vær etter vær, grend etter grend. Sprengladninger til murbebyggelse. Bensin til trehus. Tonn på tonn av denne 'edle vare'»²

Tvangsevakuering med påfølgende ødeleggelser fant sted fra fjord til fjell. Ved handelssteder som Kolvik ble all infrastruktur ødelagt og kaianlegget sprengt vekk. Under gjenoppbyggingen ønsket ikke norske myndigheter at alle småsteder skulle gjenoppstå, men heller satse på noen få større. Dette skapte mye splid, og mange finnmarkinger følte seg overkjørt av staten. 2016-bildet fra Kolvik viser etterkrigstidens bygningsmasse, der de fleste offentlige funksjoner er borte.

Også statens fjellstue på Skoganvarre ble brent, og bare et sauefjøs sto igjen. Fjellstua ble heller ikke gjenoppbygd etter krigen, men i 1969 erstattet av en campingplass. Furua i høyre bildekant er derimot den samme.

Som to av bildeparene fra Porsanger viser, førte krigsødeleggelsene til at helt nye kulturmiljøer fikk gjenoppstå på nærmest de samme gamle tuftene. Metaforisk sett var det som om samtlige gamle møbler i et kjært landskapsrom brått ble borte. Umiddelbart etter ble nye og enklere møbler, som kun var ment som midlertidige, satt inn. Den enorme husnøden rett etter krigen gjorde nemlig at provisoriske brakker, hus og jordgammer ble satt opp i en fei som bolig for mennesker og dyr. Da bedre og mer varige hus var på plass, forsvant etterhvert de fleste provisoriske boligene. Jordgammen ved Goarahat er et eksempel. Den ble bygd i 1945, men som 2016-bildet viser er det i dag bare tuftene igjen.

1933 og 2018. Skoganvarre ligger øverst i Lakselvdalen, omtrent midtveis mellom Lakselv og Karasjok. I 1853 reiste staten en fjellstue her, og bygda ble et viktig knutepunkt mellom ferdselsrutene Lakselv – Karasjok og Alta – Tana. Stedet ble brent under krigen og ble aldri gjenoppbygd som statlig fjellstue. I 1969 åpnet en campingplass på tuftene av den gamle fjellstua. I 2018 er den fortsatt i drift og er et populært og godt besøkt turistanlegg.

Foto: A. B. Wilse, Norsk Folkemuseum & Oskar Puschmann, NIBIO.

1933 og 2018. Før krigen lå Karasjok kirkested på et stort nes på sørsida av elva Karasjohka, men allerede på 1950-60 tallet og utover startet man etableringen av det nye Karasjok sentrum til elvas nordside. Foto: A. B. Wilse, Norsk Folkemuseum & Oskar Puschmann, NIBIO.

KARASJOK

Da Wilse kom til Karasjok fra Porsanger i 1933 lot han seg trolig begeistre over tettstedet nede i elvedalen. Og selv om Wilse kun fotograferte i svart-hvit ville han nok vært enig i sogneprest Alf Wiigs fargerike skildring fra 1936 om Karasjok: «Og der på neset, på den andre siden av den blanke, rolig flytende elv, ligger en hel liten by! Mange og pene hus, noen halvt skjult mellom lysleggede bjerketrær, en liten kirke løfter sin rødmalte tårnhjelm opover takene. Saftige gressvoller med mørkere grønnforårer iblandt trenger sig inn mellom husene og skaffer litt plass. På terrassen over bebyggelsen står furuskogens tette belte, og bak den brer løvskogen sig utover åssidene. På elven durer motorbåtene, der ligger en hel liten flåte av de slanke, renlinjete farkoster på den andre elvebredden, malt i livlige, friske farver. Slik er Karasjok kirkested, Finnmarksviddas hjerte.»⁴

Tettstedsidyllen varte imidlertid ikke lenge, for også hit nådde den brente jords taktikk høsten 1944. Og som det ble

beskrevet av dem som opplevde det: «Hammerfest var etter brannen et ørkenparti. Stort bedre var det ikke i Honningsvåg, i Kjøllefjord, i Skjøtningberg, i Repvåg, i Berlevåg, i Mehamn. Bygder som Karasjok, Kautokeino, Tana, lå øde og avsvidd. Noen steder ble kirken spart. Andre steder brent.»⁵ I Karasjok ble alle hus bortsett fra korskirken fra 1807 brent, og vinteren 1945 fungerte kirken som gjennomgangsstasjon for husløse finnmarkinger på vei til det frigjorte og delvis intakte Øst-Finnmark.

Rett etter krigen begynte gjenreisningen av Karasjok sentrum, men allerede på 1950-tallet innså man lokalt at en moderne utvikling ikke kunne skje på det gamle kirkestedet uten at det bl.a. gikk utover stedets tradisjonsrike jordbruk. Fra 1950- og 60-tallet ble derfor nye sentrumsfunksjoner flyttet fra det oppdyrka elveneset og til et mer urørt skogsterreng på andre siden av elva Karasjohka. Og som 2018-panoramaet viser: Her vokste Karasjoks nye og livskraftige sentrum fram.

1933 og 2018. I Karasjok ble alle hus brent, bortsett fra kirken fra 1807. I dag er dette den eldst bevarte kirken i Finnmark. Foto: Anders Beer Wilse, Norsk Folkemuseum & Oskar Puschmann, NIBIO.

Ca. 1943 og 2018. Tyske soldater i skyttergrav ved Talvik, nær Alta. I 1944 ble hele Talviks bebyggelse brent, bortsett fra kirken fra 1883. I 2018 vokser ungdom opp på den gamle skyttergraven, og gradvis tilsløres bildestedets mørke historie.

Foto: Nord Troms Museum & Oskar Puschmann, NIBIO.

1925 og 2004.

Hammerfest før og etter krigen.

Foto: A. B. Wilse, Norsk Folkemuseum & Oskar Puschmann, NIBIO.

HAMMERFEST

Da krigen omsider var slutt og finnmarkingene vendte hjem til sine nedbrente gårder, grender og byer, startet en møysommelig og årelang gjenreisning av landsdelen. Uendelig mange og ulike var nok både de tilbakeblikk og framtidstanker som rådet blant folk, – og som åpenbart må ha vært en blanding av håp og fortvilelse. Vi lar Klaus Iversen avslutte med sine refleksjoner fra 1989 om byen Hammerfests fortid og framtid:

«**Tilbakeblikk.** Utslettelsen av Hammerfest var en tragedie som savnet sidestykke i norsk og skandinavisk historie. Ingen annen by var tidligere blitt utsatt for en så bevisst og systematisk ødeleggelse, hvor så å si alle fysiske bånd til fortiden var blitt brutalt og fullstendig kuttet over. Den kulturhistoriske verdi som lå i den gamle bebyggelse, kunne aldri bli gjenreist. Den særpregete arkitektur i byen, med kjøpmannsgårder med

spir og kupler som minnet om det tidligere nære samkvemmet med Russland var borte for godt. Den byen som skulle bli reist, var en annen enn den som ble borte, og bare gjennom fotografier og malerier er det mulig å forestille seg atmosfæren i det gamle Hammerfest.

Den nye by. Hvordan så hammerfestingene for seg den nye by da de startet på gjenreisningen? De fleste regnet nok med at byen på mange måter ville bli forandret, men likevel var det den gamle byen de hadde for sitt indre blikk. Med alle sine mangler var det den byen de kjente og ønsket å gjenskape – om ikke i nøyaktig form som før, så i alle fall med de miljøkvalitetene som de ønsket å ta vare på. Hadde så den byen som stod ferdig utpå 60-tallet disse kvalitetene? De fleste som husket den gamle by ville vel svare nei, med visse forbehold. Selve

1928 og 2016.

Honningsvåg havn før og etter krigen.

Foto: A. B. Wilse, Norsk Folkemuseum & Oskar Puschmann, NIBIO.

Oskar Puschmann er landskapsgeograf og fotograf ved NIBIO. Hans fagområde er norske landskaps kulturhistorie og endringer vist ved refotografering av eldre fotografier.

det sentrale byområdet var riktignok plassert omtrent som før, men gatene hadde endret navn, og bygningene hadde ikke den fjerne likhet med det som hadde vært.»⁶

I 2019 er det en god menneskealder siden krigen tok slutt, men for dagens unge er den blitt en historie de selv ikke har noe direkte forhold til. Tilbakeblikk-prosjektets arkiv inneholder flere bildepar fra steder der krigen satte sine dype merker i både landskap og menneskesinn, som russiske fangeleirer og tyske festningsanlegg, for å nevne noe. Og der de fysiske sporene nå etterhvert forsvinner, ser vi at refotografering kan bidra til å både bevare minnet og forståeliggjøre historien om de ulike steders krigshistorie – også for kommende slekter. Men det haster, for som det omskrevet kan sies: «Evig tapes kun det glemte.»

KILDER

- 1) Mer om NIBIOs refotograferingsmetode, *Museumsbulletinen* nr. 87, 1-2/2018, Norsk Folkemuseum, Oslo.
- 2) Hellesnes, B. R. (red.) 1949. *Finnmark i flammer. Fortalt av den brente jords egne kvinner og menn.* F. Bruns Bokhandels Forlag, Trondheim.
- 3) Johansen, Tora. 2016. *Krigsår og flukt i Kolvik og omegn*, fra bloggen <https://evakueringsminner.no>.
- 4) Wiig, Alf. 1936. *Til og fra Karasjok*, art. i Frostmo, Peder (red.) *Finnmark, Natur & Næringsliv*. Utgitt ved Vest-Finnmark Ungdomsfylking.
- 5) Hellesnes, B. R. (red.) 1949. *Finnmark i flammer. Fortalt av den brente jords egne kvinner og menn.* F. Bruns Bokhandels Forlag, Trondheim.
- 6) Iversen, Klaus. 1989. *Krise, utslettelse og nytt liv. Hammerfest etter 1914.* Utgitt av Hammerfest kommune.

Sommer på Ampiansbråten på Norsk Folkemuseum

Røykovnstua Ampiansbråten i Friluftsmuseet.

Her lager vi duppako, en potetstappe med surmelk og karve.

Å plukke filler var vanlig i fattige hjem i hele Norge.

Alle foto: Lars Olav F. Muren, Norsk Folkemuseum.

av Lars Olav F. Muren

Samtidig som vi åpner nye tun og prosjekter på Norsk Folkemuseum arbeider vi hele tiden med å forbedre våre kjente og kjære innslag. Røykovnstua fra Ampiansbråten har i mange år vært en av de plassene i Friluftsmuseet der besøkende har møtt en levende formidling fra folk i kostyme. I og rundt Ampiansbråten formidler vi dagliglivet slik det kunne vært for en skogfinnsk familie som bodde på en husmannsplass på Vinger Finnskog i Hedmark i 1885. Selv om plassen allerede er en favoritt blant mange besøkende og deltakere i Historisk ferieskole, gjør vi noen endringer i sommer for at fortellingen skal bli enda tydeligere. De som besøker Ampiansbråten vil oppleve et rikt interiør med flere ting og engasjerte formidlere, som både forteller og levendegjør historien igjennom praktisk arbeid.

Skogfinner er en av fem nasjonale minoriteter i Norge, de første skogfinnene kom til Norge fra Finland på 1600-tallet. På slutten av 1800-tallet var den skogfinske kulturen under press fra majoritetssamfunnet med fornorskingspolitikk, som har ført til at deler av skogfinsk kultur i dag er borte. Heldigvis ble skogfinnene revitalisert utover 1900 tallet, så viktige deler av skogfinsk kultur fortsatt blir holdt i hevd. På Ampiansbråten kan man oppleve flere sider av den skogfinske kulturen. Stua er i seg selv et eksempel på byggeskikk med den karakteristiske store røykovnen. Det er også flere nevergjenstander laget i fletteknikk som anses å ha kommet til Norge med skogfinnene. På ovnen utenfor stua lager formidlerne tradisjonsmat som motti, duppako og silpua, retter som fremdeles er i bruk.

Som husmenn hadde familien på Ampiansbråten tilgang på en liten jordlapp i bytte mot pliktarbeid. Det var knappe kår og fattigdom, så alle ressurser ble tatt vare på. Dette viser vi ved å lappe og stoppe tekstiler, og demonstrere filleplukking. Filleplukking går ut på å resirkulere utslitte ullplagg ved å plukke dem fra hverandre tråd for tråd. Trådene kardes på nytt slik at man kan spinne ny tråd. Det er en arbeidskrevende og taktill prosess, som kan starte samtaler om ressursutnyttelse og gjenbruk før og nå.

Livet på Ampiansbråten var også et liv i skogen. Husmennenes pliktarbeid var skogsarbeid for grunneieren. Jakt og fiske var vanlige tilleggsmåter, og dette viser vi med å henge opp bytte og redskaper i stua. Formidlerne skal også flette snarer og lage fiskeredskaper, og alt dette gir utgangspunkt for å snakke om forholdet mellom menneske og natur på Finnskogen.

Det blir en allsidig og spennende formidling på Ampiansbråten i sommer, og vi håper mange tar turen for å oppleve livet på Finnskogen!

Lars Olav F. Muren er formidlingskonsulent på Norsk Folkemuseum.

Norsk Folkemuseums Dansegruppe søker danseglatte barn!

av Georg R. Lyngved

Norsk Folkemuseums Dansegruppe har en over 65 år lang historie med dans, både innenfor og utenfor gjerdene til Norsk Folkemuseum.

Gruppen ble grunnlagt av museets direktørfrue Signe «Vesla» Kjellberg i 1953, og hadde sin første forestilling i 1954. Siden den gang har Dansegruppen vokst og markert seg som den største gruppen for barn og ungdom i landet. I tillegg er vi kjent for de karakteristiske setesdalsdraktene gruppen har brukt ved forestillinger siden oppstarten. I dag har gruppen et imponerende stort repertoar av danser, både turdans, runddans og bygdedans.

Dansegruppen er i gang med sin travleste tid på året. Allerede 28. april var danserne i gang med sommerens søndagsforestillinger, og med kun et lite avbrudd i skolens ferie, blir det dans helt til slutten av september.

Til jul er det nissedans på Folkemuseets julemarked, og ellers i året er Dansegruppen med på små og store arrangementer rundt i Oslo-området. Dette er noe alle dansere får muligheten til å delta på!

Nå til høsten har vi plass til nye dansere, og da spesielt i de yngste gruppene. Dansegruppen består av 50-80 dansere i alderen 6-18 år. Danserne er delt inn i grupper etter alder, og har danseøvelse en gang i uken. Gruppene har profesjonelle instruktører og folkemusikere på alle øvinger.

DANSEØVELSENE ER FORDELT SLIK:

Mandager: kl. 18:00 – 20:00: alder 14 – 18 år
Onsdager: kl. 17:30 – 19:00: alder 6 – 8 år
Torsdager: kl. 18:00 – 20:30: alder 9 – 13 år

Høstens øvelser starter i uke 36.

For å få et inntrykk av hva dansegruppen holder på med, anbefaler jeg og dra innom Norsk Folkemuseum en søndag i sommer, og oppleve en forestilling! Det er også mulig å komme innom på en prøvetime til høsten.

Ta kontakt med leder for dansegruppen Georg R. Lyngved for mer informasjon: georg.lyngved@norskfolkemuseum.no

Alle foto: Haakon Harriss, Norsk Folkemuseum.

En wergelandsfane – og én til

Av Knut Johannessen

Er vi på besøkssenteret på Norsk Folkemuseum og går opp en trapp for å se den gamle lagtingssalen, passerer vi på veien et lite utstillingsrom der en vakker, gammel fane utgjør blikkfanget. Det er Wergelandsfanen, liggende på skrå i en stor monter. Forklaringen på navnet får vi av utstillingsteksten: «Fane antatt produsert av Henrik Wergeland og Camilla Collett (f. Wergeland), ca. 1830.» Motivet er det norske riksvåpenet, flankert av to små nasjonalflagg. Ytterst har faneduken en bord i rødt, hvitt og blått. En fane som de to senere så berømte barna til eidsvollspresten Nicolai Wergeland gikk sammen om å lage, og som de fylte med symbolene for nasjonen og for den unge norske staten – det er et klenodium som kaller på følelsene den dag i dag.

En langt mer beskjeden tilværelse har en gammel fane i samlingene til Eidsvoll 1814. Den ligger sammenrullet i et magasin etter at den sist var på utstilling i 2001. Men også den har en stolt fortelling knyttet til seg. I utstillingsteksten fra den gang heter det: «Ifølge tradisjonen skal Henrik og Camilla Wergeland sammen ha lagd den fanen vi ser her. Hun sydde, og han malte. Historien forteller at den ble båret i det første 17. mai-toget i Eidsvoll i 1827». Motivet på denne fanen er også riksvåpenet, men nedenfor det ser vi også en plog og en hakke og spade lagt i kryss.

Kan Henrik og Camilla virkelig ha laget ikke bare én, men to faner i ungdomsårene på Eidsvoll? Eller, mer ubehagelig: Kan begge bare være produkter av vakre wergelandlegender, noen av de mange som har versert, særlig i eidsvollstrakten, og som peker mot et helt usedvanlig menneske, en som gjorde inntrykk og har skapt myter? Da fanen på Eidsvoll sist ble utstilt, ble den muligheten holdt åpen. I utstillingsteksten på Folkemuseet ligger det også et forbehold i vendingen om at fanen er «antatt produsert» av Wergeland-søsknene.

OPPFATNINGER OG DATERINGER

Gjennom årene har flere skrevet om de to wergelandsfanene. Carsten Hopstock, førstekonservator ved Folkemuseet, tok for seg museets fane i en artikkel i museumsårboken *By og bygd* for 1963–64. Lærer Otto Nordheim, en lokalhistoriker på Eidsvoll, behandlet begge fanene i *Folk og hendinger* i 1977. Det samme gjorde slektsforskeren Hans Myhre i *Hedmark slekts-historielags tidsskrift* i 2001.

Hopstock konkluderte positivt: «Når tradisjonen vet å fortelle at den fanen det her dreier seg om, er laget i fellesskap av Henrik og Camilla Wergeland, er det ingenting som taler imot at denne tradisjonen medfører riktighet. Beviset mangler, men fanen eksisterer, og meget tyder på at historien er sann.» Nordheim stilte seg ytterst tvilende til fortellingen, mens Myhre igjen forsøkte å forsvare den.

Den avgjørende innvendingen mot å trekke opphavet til fanen så langt tilbake som til slutten av 1820-årene, ble reist

Wergelandsfanen på Norsk Folkemuseum, slik den ligger utstilt med riksvåpenet fra 1844. Fargene er litt dempet av det tynne silkesløret som dekker hele fanen, bortsett fra riksvåpenet og kronen. Foto: Norsk Folkemuseum.

Med motivet malt direkte på den røde ullduken gir fanen på Eidsvoll et enklere inntrykk. På stangen sitter ennå en krans av lyng som minne fra en 17. mai-feiring. Foto: Eidsvoll 1814, Torbjørn Ellingsen.

kort tid etter at Hopstocks artikkel hadde kommet på trykk. I et par avisinnlegg i *Aftenposten* påpekte innsendere at riksvåpenet ble forandret i 1844. Inntil da hadde løven stått med alle fire ben på en krum hellebard. I den nye versjonen av riksvåpenet fikk løven en øks med rett skaft i forlabbene. Det er denne utgaven som er gjengitt på fanen, som altså tidligst kan være laget i 1844. Likevel gjorde Hans Myhre et siste, tappert forsøk på å forsvare fortellingen: Tenk om det var kongen som fikk se Henrik og Camillas fane og likte den så godt at han fikk ideen til det nye riksvåpenet derfra?

EN ELDRE FANE?

Fortellingen om fanen, om ungdommene Henrik og Camilla og det første 17. mai-toget på Eidsvoll må tilsynelatende karakteriseres som en av de mange wergelandmytene. Men datoen 17. mai 1827 er ikke grepet rett ut av luften. Den er hentet fra en erindringsbok som utkom i 1897 og var skrevet av eidsvollsbonden Hans Tønsager, sønn av en av Wergelands nærmeste venner i bygda. Ifølge Tønsager var det en større 17. mai-fest på Eidsvoll i 1827. Den som hadde tatt initiativet, var nettopp Henrik Wergeland. Andre har trukket i tvil om det er riktig, for den første samtidige omtalen av en slik fest er fra 1831.

Uansett om feiringen begynte i 1827 eller 1831, noe opptog på 17. mai ble det ikke arrangert på Eidsvoll før langt senere. Her har et yngre fenomen trent seg inn i tradisjonen. Feiringen foregikk ved at folk samlet seg til fest i det fri med musikk og dans, bål og skuddsalver. Men fra 1831 har vi Wergelands egne ord for at «det norske Banner» eller «Norbanneret» dette året smykket stedet der festen ble holdt, mens en båt på Vormo med bønder fra nabosognet førte «et stort norsk Flag». Er Wergelands banner et annet ord for det trefargede nasjonalflagget fra 1821, eller kan det ha vært en fane med den norske løve på?

Omkring 1830 var nasjonalflagget primært et handelsflagg eller skipsflagg. Det er bare få eksempler på at det ble brukt til festlig flagging. I diktet *Ode til Norges Flag* fra 1828 hadde Wergeland beskrevet en fane fra sagatiden med samme motiv som riksvåpenet: «Kongen da guldandet Løve, væbnet i Banneret satte». Det er mulig at han i 1831 ville kaste ekstra glans over 17.mai-feiringen ved å levendegjøre banneret han hadde omtalt i diktet. I så fall har utvilsomt Henrik og kanskje også Camilla hatt en hånd med da denne fanen ble til. Da er det samtidig en ørliten, men fascinerende mulighet for at tradisjonen om Wergeland-søsknene har smittet over fra én eldre fane til to nyere.

FOLKEMUSEETS FANE – OGSÅ ET KRIGSMINNE

Carsten Hopstock var en faglig autoritet på sin arbeidsplass. De som har kommet etter ham, har hatt god grunn til å stole på hans vurderinger av Wergelandsfanen. Artikkelen i *By og bygd* inneholder bred dokumentasjon av Henrik og Camillas kunstneriske ferdigheter og av 17. mai-feiringen på Eidsvoll. Utseendet på riksvåpenet berører han derimot ikke med et eneste ord. Det er merkelig, når bare et oppslag i et konversasjonsleksikon ville gitt den nødvendige avklaringen. Det kan virke som han var så fanget av fortellingen om fanens opphav og dens senere historie at motforestillingene ikke meldte seg. For fanen var så mye mer enn et fjernt wergelandsminne. Den hadde skrevet seg inn både i krigshistorien og i krigslitteraturen. Hopstock bruker ikke mye plass på å gjøre rede for det, men denne siden av Wergelandsfanens historie er det nødvendig å kjenne for å forstå posisjonen den hadde i etterkrigsårene.

Fanen ble først kjent for offentligheten i 1941. Da ble den lånt ut til den norske treningsleiren for flyvere, Camp Little Norway, ved Toronto i Canada. Fanen tilhørte en ung kanadisk lege,

Frem til 1844 hadde våpenet til den norske løve form som en krum hellebard. Figuren er tydelig gjengitt på en ovnsplate fra Bærums jernverk, som har årstallet 1750 og befinner seg på Folkemuseet. Foto: Haakon Harris, Norsk Folkemuseum.

William Krogvig Kerr. Han fortalte om fanens norske opphav og hvordan den var kommet til Canada. I Little Norway ble fanen straks hengt opp i offisersmessen.

Det må ha gjort et mektig inntrykk i den norske leiren da det dukket opp en hundre år gammel fane med nasjonale symboler, en fane som til og med hadde vært ukjent inntil da. Dikteren og flyveren Nordahl Grieg var en av dem som fikk se fanen der. Først skrev han i desember 1941 en kort artikkel om sitt møte med fanen. Han beskriver den som «underlig rørende og fjern, som tonen fra et gammelt spinnett». Senere lot han seg inspirere til det store diktet *Wergelandsfanen*, der tre av de 18 versene lyder:

Det lå i byen Toronto,
bortgjemt, en gammel fane.
Hundrede år hadde gulnet
dens barnetroskyldige duk;
men slik som pressete blomster
bærer et gjenskjær av våren
lyste det blekt av den timen
da fanen ble tatt i bruk.

Heggen blømmet på tunet,
i landet fjernt over havet,
da fanen reistes i solen
over en nypløyd jord.
Det var en tolvårs pike
som ivrig og stolt hadde sydd den;
men malt var den fnysende løven
av hennes eldre bror.

Det lå i byen Toronto
en gammel fane og ventet.
Skulle den, bortslengt av skjebnen,
tæres av glemselens møll?
Da reistes den brått opp mot stormen,
da fikk den sin vildeste reise,
mens løven flammet i solen
om himmelhvelvingens sølv.

Nordahl Griegs krigsdiktning ble raskt allemannseie, og hans død i en flystyrt over Berlin skapte en kultus omkring ham. Samtidig kom det en ny bølge av begeistring for frihetsforkjemperen Wergeland. Fanen var gjenstanden som bandt de to navnene sammen. Oppmerksomheten som ble fanen til del, viser at den for en tid fikk karakter av et nasjonalt ikon. Ved krigens slutt i 1945 fløy krigshelten oberst Ole Reistad fanen til England. På turen var den forvart i en rød metallhylse for at den skulle være lett synlig om noe skulle tilstøte flyet. I London ble fanen overrakt kong Haakon i en høytidelig audiens, der også William Kerr var til stede.

I Canada hadde en av de ansatte ved Little Norway, en utdannet reklametegner ved navn Randi Gulliksen, påtatt seg å lage en nøyaktig kopi av fanen. Ved audiensen kunne derfor kongen overraske William Kerr med å gi ham kopien, samtidig som han spøkte med at de måtte passe på så ikke eksemplarene ble forvekslet. Wergelandsfanen ble oppbevart på Slottet i Oslo noen år inntil den ble overlatt til Folkemuseet i 1952. Folkene i Little Norway ville også sikre seg en kopi av fanen til en fremtidig museum for norsk flyhistorie. Randi Gulliksen var kommet halvveis i arbeidet med den da Little Norway ble avvirket, men hun fullførte fanekopien i Norge i 1950. Den kom ikke på museum, men ble overlatt til Vesle Skaugum, Luftforsvarets feriested på Golsfjellet. Der henger den fremdeles, i nokså redusert fremtoning.

EN INNVIKLET EIERHISTORIE

William Kerr kunne fortelle at han hadde tatt fanen med seg fra Norge i 1932. Like før hadde han fått den i gave fra enken etter distriktslege Ole Severin Huus. Kerr hadde vokst opp i huset hos dem. Han var blitt fortalt at fanen var laget av Henrik Wergeland og Camilla Collett til en 17. mai-feiring, og at Wergeland hadde forært fanen til en venn som var prest. Denne presten hadde så gitt fanen videre til Ole Severin Huus. Slektninger av doktor Huus bekreftet denne fortellingen og fylte ut med flere detaljer.

Med utgangspunkt i det som ble fortalt, er det forholdsvis enkelt å rekonstruere eierrekken. Den første eieren, presten, var Ole Severin Olsen, som var født i Christiania i 1811. Etter fullført teologistudium ble han ansatt av Nicolai Wergeland som personlig kapellan på Eidsvoll i 1836. Denne stillingen hadde han til Wergeland døde i 1848. I flere år bodde Olsen i prestegården og var en del av husstanden. Der fant han ikke nåde for Camilla Wergelands kritiske blikk. I brev til familie og venner omtaler hun ham som «gruelig seig og almindelig». Men senere fant hun ut at han hadde sine gode sider, blant annet spilte han fløyte til dans, til hennes akkompagnement. Kapellane var en av forloverne da Camilla giftet seg med Peter Jonas Collett i 1841.

Wergelandsfanen på Luftforsvarets feriested Vesle Skaugum på Golsfjellet er laget i 1950 som en nøyaktig kopi av fanen på Folkemuseet, men den har fått hard medfart senere. Signaturen til Randi Gulliksen, som utførte kopien, er synlig nede til høyre.

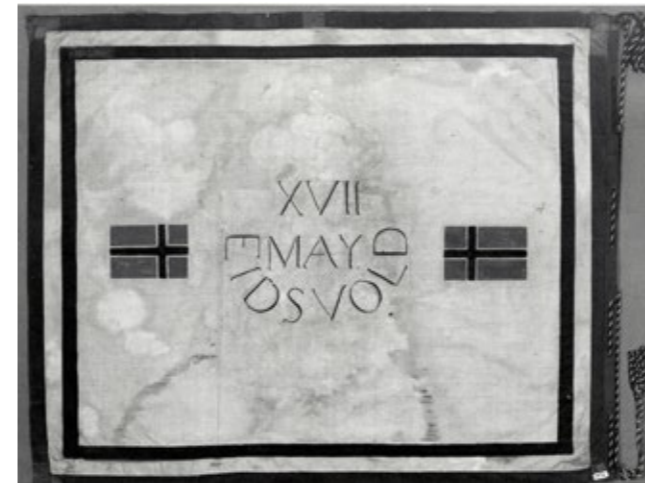
Foto: Fred Rasmussen og Marie Louise Madsen.

Men akkurat det var nok bare et praktisk grep Nicolai gjorde ved en visse der det var få gjester til stede.

I 1842 giftet Ole Severin Olsen seg med Anne Nicoline Gladved. Etter en tid som vikar i nabosognet Hurdal kom han til Rakkestad i Østfold som residerende kapellan i 1853, derfra som sogneprest til Åmot i Østerdalen og så til Drøbak, der han døde i 1873. Enken flyttet til Kristiania og levde helt til 1886. Ole Severin og Anne Nicoline hadde ingen barn, men på sine eldre dager tok de til seg et søskenpar som var barnebarn av Anne Nicolines bror og var oppkalt etter presten og hans kone. De bodde sammen med enken så lenge hun levde. Gutten var den senere distriktslegen Ole Severin Huus, som arvet fanen.

Ole Severin Huus var født i 1865. Han førte en omflakkende tilværelse, først som militærlege, deretter som distriktslege på 10–12 forskjellige steder. Mens han praktiserte i Ringsaker, ble han kjent med Ragnhild Johanna Krogvig, som han giftet seg med i 1907. Huus døde i 1923, mens enken levde til 1932. Også dette ekteskapet var barnløst, men de siste årene hadde paret en gutt som het William Krogvig Kerr hos seg som pleiebarn. Han var sønn til en kusine av Ragnhild, Ellen Johanna Krogvig Kerr. Hun hadde emigrert fra Ringsaker til Amerika, der hun giftet seg med en mann som ble skadet i et gassangrep under første verdenskrig. William, den yngste sønnen, sendte hun fra seg til sine norske slektninger for oppfostring. Da pleiemoren døde, fikk han fanen med seg til Canada.

Det er god grunn til å spørre om tradisjonen om Wergelandsfanen kunne ha troverdighet når eierforholdene hadde vært så vidløftige og slektsbåndene så svake. Men etter annen verdenskrig hadde familien fremdeles et sannhetsvitne i den gamle søsteren til distriktslege Huus, Anne Nicoline. Fra sin oppvekst hos presteparet kjente hun godt til fortellingen om Wergelandsfanen. Selv eide hun et skrivestell som hadde tilhørt Wergeland-familien. En fjærpenne bar Nicolai Wergelands initialer. En annen vokter av familietradisjonene var Gudrun Krogvig, gift med William Kerrs onkel. Hun sørget for at Anne Huus' fortelling ble skrevet ned og overlatt til Folkemuseet. Da innvendingene mot dateringen av Wergelandsfanen kom på trykk i Aftenposten i 1965, ringte Gudrun Krogvig til Car-

Baksiden av Folkemuseets fane med den senere inskripsjonen XVII MAY EIDSVOLD.

Foto: Norsk Folkemuseum.

sten Hopstock og hevdet at løven bare var feiltegnat, noe som måtte skyldes heraldisk ukyndighet hos Henrik og Camilla. På slektens og tradisjonens vegne uttrykte hun indignasjon over tvilen som var reist. Hopstock oppfordret henne til selv å skrive et avisinnlegg, noterte han. Men det skjedde ikke mer. Kanskje syntes Hopstock det var like greit om et glemselens slør deretter ble trukket over episoden og hans egen feildatering.

FANENS EGEN TALE

Hva kan fanen selv fortelle gjennom materialene den er laget av, tilstanden den er i, proporsjonene den har og motivene på faneduken? Fanen har vært grundig beskrevet i forbindelse med konservering i 1952 og på ny i 1996. Den måler 101 cm i høyden og 124 cm i bredden. Materialet er naturhvitt bomullslerret, kantet med rødt lerret. Kanten er litt bredere på venstre side, inn mot festet for en stang. Der løper det en tvunnet ullsnor i rødt, hvitt og blått ut og inn gjennom stoffet. Noen få centimeter innenfor den røde kanten er det malt en blå stripe på den hvite faneduken. Riksvåpenet er ikke malt direkte på stoffet, men på et stykke rødt bomullslerret, som så er klippet til og applikert på fanen. Det samme gjelder for kronen, som er malt på hvitt bomullslerret.

På hver side av riksvåpenet er det malt et lite nasjonalflagg, det ene speilvendt i forhold til det andre. De samme flaggene ses også på baksiden av fanen. Bak riksvåpenet er det med gulhvitt, gult og brunt ullgarn brodert en inskripsjon fordelt på tre linjer med teksten XVII MAY EIDSVOLD. Det siste ordet ligger i halvsirkel.

Før konservering hadde fanen mange bretter og skrukker. Skjolder og hull i duken var reparert og forsterket med små lapper. På løven var det rifter i malingen, og flere små lapper var sydd eller limt på. I forbindelse med konserveringen ble riftene lukket, og hele fanen, bortsett fra riksvåpenet, ble sydd inn i crepelin, et løsvedd, nesten gjennomsiktig silkestoff som konservatorer ofte bruker til forsterkningsformål. Riksvåpenet, som måtte løsnes fra duken før konservering, ble ikke festet til faneduken på nytt.

Proporsjonene på faneduken tyder på at fanen er forholdsvis gammel. Andre bevarte faner fra første halvdel av 1800-tallet har samme form. Det vil si at duken ble festet til en stang på venstre side, slik at fanen hang ned i folder som et flagg. Utover

i annen halvdel av 1800-tallet tok den slanke, høye faneformen over, der duken blir holdt utspent ved at overkanten er festet til en tverrstang på bærestangen. Skadene på faneduken er ikke omfattende, tatt i betraktning at stoffet er tynt og gammelt. Med andre ord kan ikke fanen ha vært mye brukt.

Den broderte inskripsjonen på baksiden er påfallende, særlig ordet MAY. På 1800-tallet ble så godt som aldri månedsnavnet stavet slik på norsk. Mai var det vanlige, mer sjelden Maj. Bokstavformene peker heller ikke overbevisende mot 1800-tallet. Dessuten er dette det eneste stedet på fanen der det er brukt brodergarn. Alt taler for at inskripsjonen er tilføyd etter at fanen kom til Canada i 1932. Inskripsjonen fungerer som stadfesting av den muntlige tradisjonen som hadde fulgt fanen, nemlig at den hadde sin opprinnelse på Eidsvoll en 17. mai.

Inskripsjonen er behendig skjult bak formen på riksvåpenet, slik at ingen sting blir vist på forsiden. I det ser vi også årsaken til at det lange ordet EIDSVOLD er satt i halvsirkel. Det er mulig at inskripsjonen er tilføyd så sent som på Little Norway. I så fall har Randi Gulliksen utført broderingen som en del av sitt oppdrag. På den annen side er det ikke naturlig at man i det norske miljøet skulle velge et månedsnavn med engelsk skrivemåte, og det virker også noe påfallende om man skulle gå i gang med å lage tilføyelser på det som straks fikk status som nasjonalt klenodium. Mer sannsynlig er det at fanen hadde fått påskriften før den kom til den norske leiren. William Kerrs mor Ellen Johanna, som også var ansatt i Little Norway, var aktivt med da det skulle kjøpes inn riktige materialer til de to kopiene av fanen. Kanskje var det hun som på forhånd hadde sørget for å brodere fast familietradisjonen til fanen for all fremtid, i fanens nye hjemland.

De to norske flaggene på baksiden ville fortont seg meningsløse uten inskripsjonen i midten. De må være satt på samtidig med inskripsjonen for å fylle flaten og utfylle fortellingen i inskripsjonen. På forsiden har fargene slått gjennom, og feltene er der overmalt med de samme motivene. Forsidekomposisjonen ville tatt seg bedre ut uten de små og overtydelige flaggene, som det heller ikke virker tidsriktig å male på en fane omkring 1850. Opprinnelig og så lenge den befant seg i Norge, har fanen med andre ord bare hatt riksvåpenet som motiv. De nasjonale fargene var med, men mer tilbakeholdent representert i rammen på fanen og i snoren. Fanen har vært fremstilt av rimelige materialer og med enkelt sømarbeid. Bare malingen av riksvåpenet og kronen over har krevd håndverksferdigheter på høyt nivå.

Prinsipielt kunne dette riksvåpenet vært malt når som helst mellom 1844 og 1905, da det ble erstattet av en ny versjon. Men etter all sannsynlighet hører det de første årene til. Da originaltegningen av riksvåpenet kom fra Stockholm til Christiania i 1844, fikk en ung og nyetablert danskfødte litograf, Fedor Tegnér, anledning til å gjengi våpenet som fargelitografi. Det var siste nytt i trykketeknikk. Tegnér holdt seg ganske nøyaktig til originaltegningen, men som effekt la han på tyngre slagskygger. I denne formen ble den nye norske løve spredt over hele landet da departementene sendte eksemplarer av tegningen til sine underordnede myndigheter. Fra august 1844 annonserte Tegnér også trykket til salg i avisene. Riksvåpenet på Wergelandsfanen er en meget omhyggelig gjengivelse av dette

Litografiet som Fedor Tegnér laget av riksvåpenets nye form i 1844, har vært forbildet for fanen på Folkemuseet. Riksarkivet.

litografiet, som ikke ble trykt opp igjen senere. Med årene gled ellers fremstillingen av riksvåpenet ut i mange forskjellige retninger. Det er bare én forskjell mellom litografiet og fanen som er verdt å nevne. Den midterste bøylen på kronen har fem perler på litografiet, men på fanen er det bare blitt plass til fire.

KAPELLAN OLSEN OG NICOLAI WERGELAND

Så langt det er mulig å trekke informasjon ut av fanen selv, peker dateringen mot de første årene etter 1844. Ser vi etter andre faner med tilsvarende motiv og form, finner vi bare den ene som oppbevares på Eidsvoll og som etter alt å dømme alltid har vært der. Det øker sannsynligheten for at også Folkemuseets fane har sitt opphav på Eidsvoll. Når tradisjonen så overbevisende peker ut Ole Severin Olsen som den første eieren av denne fanen, må den dateres til årene han var i tjeneste på Eidsvoll, det vil si frem til 1848, eventuelt til årene nærmest etter, da han var prest i Hurdal.

Men tilknytningen til Henrik Wergeland, det som gjør fanen til et virkelig klenodium, gjenstår som problematisk og uten kildedekning. Otto Nordheim på Eidsvoll, som var klar over forandringen av riksvåpenet i 1844, forteller at han tok opp spørsmålet med wergelandsforskeren professor Leiv Amundsen. Forskeren pekte på en uventet forklaring, nemlig at ikke Henrik, men Nicolai Wergeland kunne ha malt de to fanene. Så hadde tradisjonen i ettertid ført opphavet over til Nicolais mer kjente barn. Amundsen gjentok denne hypotesen i sin artikkel om Henrik Wergeland i Norsk biografisk leksikon fra 1970-årene. «I hjembygden grodde historier om hans viltre påfunn og hans fantastiske godgjørenhet; [...] men mange av anekdotene er nok legender, og legendene har fortsatt å blomstre. Den nu

Henrik Wergeland, gouache malt på elfenben av faren Nicolai ca.1823. Foto: Nasjonalbiblioteket.

Camilla Wergeland, portrettert av faren ca. 1830. Foto: Oslo Museum.

berømte «Wergelandsfane», som han og hans søster Camilla skal ha laget som barn, viser riksvåpenets form fra 1844 og skyldes etter all sannsynlighet hans far.»

Amundsen fant dekning for sin antagelse i at Nicolai var svært habil med malerpenselen. Ikke bare hadde han laget ungdomsportretter av Henrik og Camilla, men våren 1845 hadde han malt en fane til et «edruelighetselskap» han hadde stiftet for ungdommen på Eidsvoll. Motivet var brennevinsuhvret, et beist med åpent, ildsprutende gap og åtte hoder. Fanen, eller iallfall et utsnitt med hovedmotivet, er bevart, men det har ikke vært mulig å få den fotografert nå. Da Henrik fikk høre at faren hadde gjenopptatt sin gamle hobby med maling, bestilte

Henrik Wergeland malte flere dekorasjonsbilder til det nyopprettede Eidsvolls Bad. Dette bildet av en herre som fordypet i sin bok har havnet i vannet, har stått på en dør. Det har teksten: «Jeg maa gaa til Bunds i dette Problem før jeg gaaer videre.»

Foto: Norsk Folkemuseum.

han to prospekter med motiver fra Eidsvoll til Hjerterum, det lille huset han hadde under oppføring fordi Grotten måtte under hammeren.

Har Nicolai Wergeland malt én fane i 1840-årene, kan han saktens ha malt en eller to til. Problemet blir å finne en rimelig motivering. Vi kjenner ikke til at han var opptatt av riksvåpenet som fenomen eller motiv. Fanene kan imidlertid ha vært et bestillingsverk fra kapellan Olsen. Da må i tilfelle den store avstanden i rang mellom en ung personlig kapellan og en eldre prost kompenseres av betydelig frimodighet eller et nært, personlig forhold. Det er kjent at Olsen var ivrig i tjenesten og avlastet prosten i mange av hans embetsforretninger. Men en attest som Wergeland ga ham i 1843, er svært knapp og formell, bare på fire linjer, og ikke egnet til å sikre ham forfremmelse. Vi har heller ikke andre vitnemål om at de elleve årene de hadde sammen på Eidsvoll, resulterte i en nærmere relasjon. Derimot er det kjent at Nicolai Wergeland holdt seg utenfor all organisatorisk virksomhet i bygda, med unntak av sitt eget edruelighetselskap. Fanen med riksvåpenet måtte tjene et eller annet fellesformål, og slik sett kunne ikke Olsen forvente at hans overordnede var særlig interessert i å fremme det.

Selve oppdraget med å male fanene ville ikke budt på utfordringer av kunstnerisk art for prosten. Oppgaven besto i å lage en kopi av det vedtatte motivet. Så omhyggelig som løven er gjengitt på Folkemuseets fane, vitner den om et svært samvittighetsfullt utført arbeid. Det virker lite sannsynlig at den gamle Nicolai Wergeland skulle ha nedlagt så mye engasjement og omhu i en bestilling fra sin personlige kapellan.

KAPELLAN OLSEN OG HENRIK WERGELAND

Hvis det er en kjerne av sannhet i tradisjonen om at kapellan Olsen hadde fått fanen i gave av Henrik Wergeland, er vi henvist til dikteren i hans siste leveår. Helt fra mai 1844 til sin død 12. juli 1845 var han bundet til sykesengen. Fra hans penn strømmet det likevel poesi og prosa like friskt og sterkt som før. Er det mulig at han, etter at den nye utgaven av riksvåpenet var godkjent ved kongelig resolusjon 10. juli 1844, også har tatt malerpenselen fatt og fremstilt riksvåpenet til en fane han så foræret til kapellan Olsen på Eidsvoll?

I likhet med sin far var Henrik Wergeland en habil amatør-maler. To bilder han har utført og som nå befinner seg i Thaulowmuseet på Folkemuseet, er blant bevisene på det. Men et stort lerret, palett og oljefarger på et sykeleie for å utføre et nøyaktig kopieringsarbeid – det høres ikke sannsynlig ut. Camilla, nå gift med en av Henriks motstandere, kan vi definitivt utelukke fra medvirkning. I et brev til faren fra det siste leveåret klaget han over at hun ikke hadde vært å se på lenge.

Ole Severin Olsen er ikke omtalt i Henrik Wergelands brevveksling. Men det var en relasjon mellom dem, og den gikk tilbake til ungdomsårene. I Henriks første tid som teologistudent bodde de under samme tak. Wergeland losjerte nemlig hos Oles mor, som var enke og hadde et lite hus i Vaterland. Aldersforskjellen mellom Ole og Henrik var bare tre år. I det kameratskapet som sikkert oppsto, ser vi forklaringen på at Ole Severin Olsen straks etter sin teologiske embetseksamen ble ansatt av Nicolai Wergeland som kapellan på Eidsvoll. Nicolai tok ham ikke for eksamenskarakterenes skyld, for Ole Severin gjorde det ikke bedre enn til en haud. Men om han ikke var en

fremragende teolog, etablerte den nye kapellanen seg som en sentral person i det gryende organisasjonslivet i bygda. Han ble straks valgt inn i det første formannskapet, og senere hadde han vervene som ordfører og viseordfører. Han ble leder for fattigkommisjonen og bibliotekstyret, han tok initiativet til å få opprettet en sparebank og satte i gang lærerkurs. Nicolai Wergelands etterfølger på Eidsvoll fremhevet særlig Olsens innsats for å forbedre skolevesenet i bygda.

Henrik Wergeland hadde selv opprettet allmueboksamlingen på Eidsvoll i 1829. Året etter hadde han stiftet et sogneselskap der alle slags bygdespørsmål kunne tas opp, og i en kortere periode drev han om søndagsettermiddagene skoleundervisning for bondeungdommen. Senere døde tiltakene hans bort eller gikk i dvale. Ole Severin Olsens mange initiativer på Eidsvoll var utvilsomt kjærkomne for folkeopplyseren Henrik Wergeland. I kapellanen så han kanskje en etterfølger av seg selv i hjembygda, om enn i mer beskjedent format.

Om det er usannsynlig at Henrik Wergeland selv har malt fanen som nå er på Folkemuseet, er det godt mulig at han har bestilt den og forært den til kapellanen. Motivet med riksvåpenet sto ham nær. Den norske løve opptrer flere ganger i diktene hans enn i ungdomsdiktet som er nevnt. Bladet *For Menigmand*, som han utga, hadde i de første numrene løven som vignett på forsiden, inntil han i skuffelse over politiske begivenheter fjernet den: «Den norske Løve staar ikke længer i Spidsen for dette Blad. Og den har heller intet at gjøre, hvor man

Boktrykkernes fane fra 1840 med Gutenbergs våpen er et like nøyaktig utført arbeid som Folkemuseets fane med riksvåpenet av 1844. Kantingen er den samme på begge fanene. Det er godt mulig at samme dekorasjonsmaler har utført dem.

Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

ikke kan berette Noget, der er Norge og dets Nationalitet til Ære, Vinding eller Glæde.» På en utgave av *Normandens Katechisme* fra våren 1845 står en bonde i døledrakt på omslaget og holder Grunnloven med bilde av løven og dens nye rettskaftede øks. Tegningen hadde Wergeland fått Adolph Tidemand til å utføre, men han hadde selv laget en penneskisse der det rette økskaftet er svært tydelig. For dikteren som hadde skapt uttrykket den uægte Lodning om den lange unionstiden med Danmark og kalt det nye Norge og middelalderens Norge to halvringer som passet nøye sammen, må det ha vært en stor tilfredsstillelse å se at øksen i riksvåpenet fikk igjen sin opprinnelige, rette form. Vinteren 1845 ba han faren sørge for at en av gårdskarene på prestegården felte en stor bjerk slik at den kunne gi emner til to kubbestoler. De skulle stå ved det store langbordet i det nye kjøkkenet i Hjerterum. På en av stolene skulle han i Christiania få skåret ut en løve i ryggstykket. Med den bondestilen han ville skape i kjøkkenet, var det nok en norsk løve han hadde i tankene.

Dikteren var også levende opptatt av faner og det de sto for. I 1840, ved 300-årsjubileet for boktrykkerkunsten, hadde han innviet en fane for boktrykkerne og deres svenner i Christiania. Fanen – også den er kalt Wergelandsfanen – hadde Gutenbergs familievåpen som motiv og var kantet med striper på samme måte som Folkemuseets fane. Det første offisielle 17. mai-toget som i 1844 gikk av stabelen i hovedstaden, var et borgertog der foreninger og laug samlet seg under sine faner. Mot all fornuft forlot Henrik Wergeland sykesengen og bega seg til byen for å oppleve synet av «Fahnetoget», som han kalte det. I hjembygda hadde han for lengst gitt et stort, frittstående eiketre ved hovedveien navnet Eidsvolls fane.

Den siste våren han levde, hadde Henrik Wergeland også feiringen av 17. mai i tankene. I hans «Livsskizzer» *Has-sel-Nødder* er det et eget kapittel der han ser tilbake på de mange fuktige og uvorne festlighetene han har vært med på denne dagen. Men han forteller også at han nå har fått gjort klar en sølvpokal med inskripsjon. Den skal han sende til formannskapet i Eidsvoll til bruk ved fremtidige 17. mai-feiringer. I et brev til faren, skrevet på nasjonaldagen, omtaler han det samme og tilføyer at på den måten vil han på en pen måte tvinge eidsvollingene til alltid å feire dagen og bidra til at navnet Wergeland ikke dør ut i bygda.

Henrik Wergeland nevner ikke noe om han planlegger flere gaver til Eidsvoll. Men det er i denne sammenhengen tradisjonen om opphavet til Wergelandsfanen best kan passe inn. Hvis han har sett på kapellan Olsen med alle dennes tillitsverv som en sentral skikkelse i kommende markeringer av 17. mai, kan dette ha vært tidspunktet for å bestille en fane til ham hos en dekorasjonsmaler i byen. Hvis det dessuten fantes en eldre fane på Eidsvoll med den forrige utgaven av riksvåpenet, var det behov for å få skiftet den ut.

Fraværet av kapellan Olsen i Wergelands korrespondanse virker påfallende. Men selv om Wergeland var embetsmann og riksarkivar, var han skjødesløs med å ta vare på brev han mottok privat, og hans enke Amalie var ingen god forvalter av mannens papirer. Derfor er bare få brev til ham bevart i original. Når det gjelder Wergelands egne brev til andre, er bevaringen

Normandens Katechisme utkom våren 1845. På Henrik Wergelands skisse til omslaget har han tydelig markert at den norske løve holder en øks med rett skaft. Tegningen er gjengitt i Henrik Wergelands *Samlede Skrifter*, bd. V2.

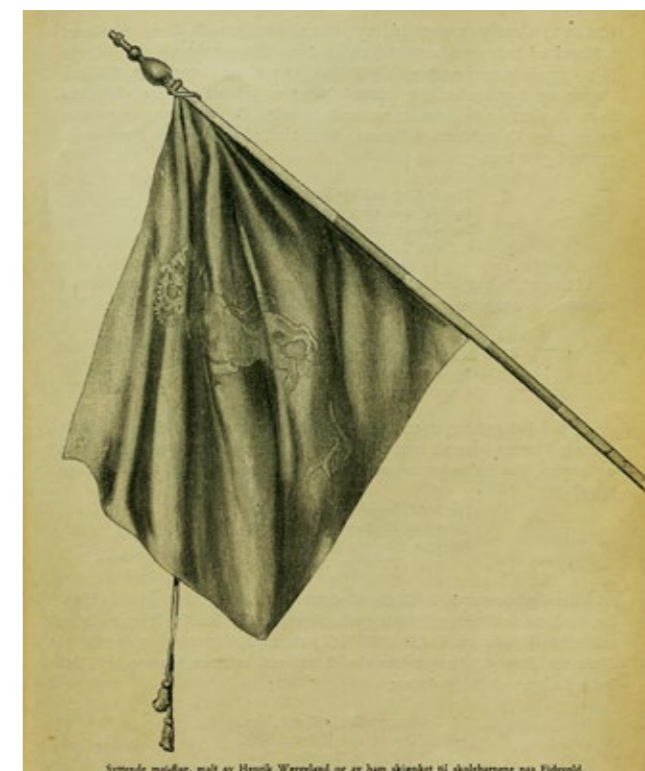
avhengig av mottakerne. Nicolai Wergeland tok vare på mange av Henriks brev, og de er en sentral kilde til kunnskapen om dikterens siste måneder. Men alt Ole Severin Olsen hadde av korrespondanse, både i eidsvollstiden og senere, er gått tapt.

Med andre ord er det godt mulig at tradisjonen om Wergelandsfanen rommer en kjerne av sannhet. Den standhaftige tradisjonen om gaven fra Henrik Wergeland til kapellan Olsen kan ikke avvises ut fra samtidige kilder. Wergeland hadde motivering og mulighet til å besørge en gave, og kapellanen har vist seg som en verdig mottaker av gaven. Med Hopstocks konklusjon fra 1964 kan vi si at beviset mangler, men fanen eksisterer. Forkaster vi hele tradisjonen som en myte, er det ikke lett å gi andre plausible forklaringer på at en slik fane skulle dukke opp på Eidsvoll omkring 1850.

FANEN PÅ EIDSVOLL

Et langt spinklere tradisjonsmateriale knytter seg til fanen som oppbevares på Eidsvoll. Det er uklart når fanen ble innlemmet i samlingene der. Mest sannsynlig skjedde det mens Albert Lange var konservator ved Eidsvollsbygningen, fra 1896 til 1922. Lange samlet vidt og bredt, ikke bare gjenstander med tilknytning til bygningen og til eidsvollsmennene, men også annet av historisk interesse som han ble tilbudt eller kom over.

Første gang fanen er avbildet, er i Kristian Elsters *Illustreret norsk litteraturhistorie* fra 1924. Bildet er en tegning, sannsynligvis etter et fotografi som var for dårlig til å bli gjengitt direkte. I bildeteksten kalles fanen «Syttende mai-flag, malt av Henrik Wergeland og av ham skjænket til skolebarnene på Eidsvold». På dette tidspunktet tilhørte fanen som nå er på Folkemuseet, enken etter distriktslege Huus og var ukjent for offentligheten. Tradisjonen som refereres i litteraturhistorien, er altså selvstendig og lokal. Likevel er det fellestrekk mellom de to tradisjonene: i tilknytningen til 17. mai, i at Henrik Wergeland har malt fanen og i at den er en gave fra ham. Camilla er ikke til stede i eidsvollstradisjonen, men til gjengjeld er skolebarna på Eidsvoll med.

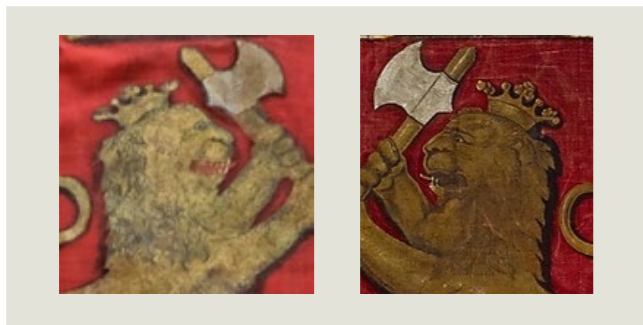
Wergelandsfanen på Eidsvoll, avbildet i *Elsters Illustreret norsk litteraturhistorie* fra 1924. Riksvåpenets skjold mangler.

Materialene i fanen og utførelsen av den har ikke vært grundig undersøkt tidligere. I motsetning til Folkemuseets fane er eidsvollsfanen laget av ullstoff. Duken er rød og nesten kvadratisk, 113 cm i høyden og 117 i bredden. Fanen har vært konserveret, sannsynligvis ved Kunstindustrimuseet like før eller etter annen verdenskrig. Da ble duken forsterket med crepelin på begge sider. Det ene hjørnet er tært bort, men ellers er duken ganske hel. Den er festet med nellikspiker til en tre meter lang stang som øverst ender i en kule med kors på, svarende til toppen av kronen i motivet på faneduken. Stangen har tydelige, men slitte og bleke felt i rødt, hvitt og blått.

På faneduken er det norske riksvåpenet i 1844-versjon malt. Skjoldkanten er markert med en svart strek. Nedenfor riksvåpenet er det nærmest stangen malt en spade og en hakke i kryss, og lenger ute en plog. Motivene vises på begge sider. På den ene siden har fargene flytt noe utover, og konturene er uskarpe. Det er usikkert om det har vært slik fra begynnelsen av, eller om det har skjedd senere i forbindelse med konservering eller ved at noen har foretatt et amatørmessig inngrep. I allfall er motivene klarere i farger og konturer på den andre siden. Der fremstår riksvåpenet speilvendt, noe som tyder på at dette var ment som baksiden.

Avstanden fra motivene og inn til stangen er kortere enn til ytterkanten av flagget. Plasseringen kan være opprinnelig, men skjevheten kan også ha oppstått dersom duken inn mot stangen har begynt å revne og et stykke er skåret bort. I så fall har duken opprinnelig vært omkring 135 cm bred.

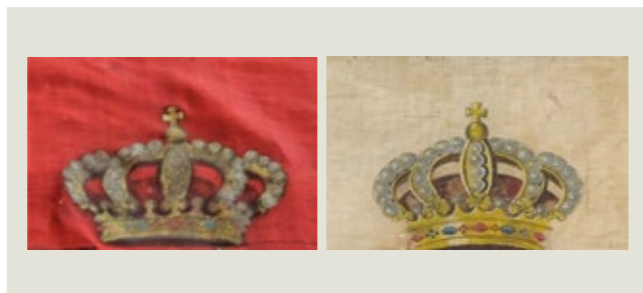
Ved første øyekast er riksvåpenet utført omtrent som på Folkemuseets fane. På ringen nederst har kronen edelstener i samme farger og mønster. Perlene på bøyelene har de samme årringaktige strekene til å gi dybdevirkning. Løvekroppene er i hovedtrekkene ensartet, men her skiller eidsvollsfanen seg

Løvehodet på Eidsvollsfanen er ganske forskjellig fra Folkemuseets fane i detaljene. Dessuten er det mer amatørmessig utført, med ujevn tannrekke og hårlokker istedenfor en stri manke.

Foto venstre: Eidsvoll 1814, Torbjørn Ellingsen, utsnitt.

Foto høyre: Norsk Folkemuseum, utsnitt.

Kronen over skjoldet på de to fanene har samme oppbygning og de samme edelstenene på ringen nederst. Men dekorasjonen med blader på ringen er blitt mye mer ujevn på eidsvollsfanen, og perlene på bøylen er grovere gjengitt. På denne fanen er det også en perle mer på bøylen nest ytterst.

Foto venstre: Eidsvoll 1814, Torbjørn Ellingsen, utsnitt.

Foto høyre: Norsk Folkemuseum, utsnitt.

ut i flere detaljer. Løvens venstre baklabb er kortere, mens det nederste leddet på den høyre er atskillig lengre. Viktigere forskjeller finner vi i løvehodet. Hodet på eidsvollsløven er mer klumpete i konturen, og istedenfor to spisse tenner er kjøften forsynt med en hel tanngard. Den raggete løvemanken er erstattet av hårlokker. På øksen er skaffet noe grovere og mer skråstilt. Den svarte skjoldranden er ujevn og nokså skjev i buene nederst. Tverrstreken øverst er også skjev i forhold til trådretningen i faneduken.

De to tilleggsmotivene er enkle og nokså ubehjelpelige i fremstillingen. Bladet på spaden er nærmest skjeforment. Plogen skal forestille en grindplog, som var den vanlige plogformen i østlandsbygdene frem til midten av 1800-tallet.

Helhetsvirkningen av motivene kan knapt sies å være heldig. Redskapene virker puslete i forhold til riksvåpenet, og den korte spaden og hakken balanserer ikke den lange plogen. Men fargetonene og overflatene er de samme i alle motivene og gir grunn til å tro at alt er malt samtidig. Det må likevel tas forbehold for skjoldkonturen. Den mangler på illustrasjonen fra 1924 og kan være satt inn senere på lite heldig vis. Men helheten blir ikke mer vellykket uten den. Fanemotivet tar seg ut som et amatørarbeid, der kronen og løven er malt som en mindre vellykket kopi av en annen fremstilling. Redskapene er satt til som klønete frihåndsarbeider.

Det avgjørende spørsmålet i vår sammenheng er om riksvåpenet på eidsvollsfanen kan være malt som en kopi av Folkemuseets fane, eller om forbildet kan være selve litografiet fra 1844, eventuelt en annen modell. Det trekker i retning av kopiering at størrelsen på motivene er omtrent den samme på de to fanene. Men det er en liten detalj som ytterligere styrker antagelsen. Den midterste bøylen på kronen har fire perler, slik som på Folkemuseets fane, mens litografiet har fem. Det er lite sannsynlig at dette avviket har oppstått to ganger, uavhengig av hverandre. Dermed kan vi være nokså sikre på at riksvåpenet på eidsvollsfanen er en kopi av våpenet på Folkemuseets fane. Da ser vi også at den nasjonalfargede borden på Folkemuseets fane har fått sitt motstykke i de trefargede feltene på stangen på eidsvollsfanen.

Ut fra eierhistorien vet vi at kapellan Olsen tok med seg den originale fanen. Sannsynligvis gjorde han det allerede i 1848, da han flyttet til Hurdal. Med rette eller utrette må han ha ment at fanen var hans personlige eiendom. Men den korte tiden den hadde vært i bruk på Eidsvoll, til 17. mai-feiringer eller noen av kapellan Olsens foreningsformål, har tilsynelatende vært nok til at eidsvollingene fortsatt ville ha en slik fane. Så kan vi se for oss at en lokal amatør som hadde håndlag til det, fikk i oppdrag å lage en kopi. Et enkelt ullstoff ble valgt, og motivet ble malt direkte på duken, ikke applikert som på den originale fanen. I tillegg til våpenmotivet ble det, ukonvensjonelt og nærmest naivt, malt inn et par andre småmotiver som knyttet fanen til arbeidslivet i bygda.

At fanen var en kopi, var det ingen grunn til at skulle bli husket i tradisjonen. Men fortellingen om at fanen var en gave fra Wergeland, fulgte kopien. Tradisjonen om at den var en gave til skolebarna på Eidsvoll, kan enkelt forklares med at fanen i lengre tid før den ble museumsgjenstand, ble brukt som fane av Eidsvoll Verk skole hver 17. mai, etter det Otto Nordheim fortalte i 1977. Også før 17. mai-togenes tid kan fanen ha hatt sitt faste oppbevaringssted på denne skolen, som var den første faste skolen på Eidsvoll. Da den ble opprettet i 1845, fikk den tilhold i en av de såkalte paviljongene ved siden av Eidsvollbygningen.

TO WERGELANDSFANER

Tradisjonene knyttet til de to wergelandsfanene er gode eksempler på hvordan fortellinger kan forandre seg over tid, påvirke hverandre og hente inn nye elementer utenfra. I vår tid er tradisjonene blitt ganske lik hverandre. Hver av fanene, fortelles det nå, skal være malt og brodert av Henrik og Camilla Wergeland og båret i det første 17. mai-toget på Eidsvoll. Den tradisjonen som først kom på trykk, i 1924, gjelder fanen på Eidsvoll. Der opptrer bare Henrik Wergeland, men både som skaper og giver av fanen. Folkemuseets fane var i privat eie og ukjent til 1941. Fortellingen om denne fanen var fullt utviklet da, med Henrik og Camilla og 17. mai-toget. I denne fortellingen opptrådte også kapellan Olsen.

Henrik og Camilla har nok kommet til som felles skapere av

Inspirert av Nordahl Griegs dikt malte Reidar Aulie i 1954 dette bildet med Camilla og Henrik Wergeland og fanen deres i spissen for 17. mai-toget på Eidsvoll. Bildet befinner seg på Høybråten skole i Oslo.

Reidar Aulie: 17 mai-tog på Eidsvoll (1954) © Reidar Aulie/BONO 2019. Foto: Karianne Engedahl.

fanen et stykke ut i familietradisjonen. Formodninger er blitt til fakta, og de økte fanens betydning og affeksjonsverdi. Fortellingen om det første 17. mai-toget på Eidsvoll kan også ha begynt som en ren antagelse, som så er blitt bekreftet og tidfestet gjennom opplysningene i Hans Tønsagers bok. Så ble tradisjonen i sin endelige form meislet fast og gjort berømt gjennom Nordahl Griegs forfatterskap. Men i den episke forenklingen forsvant kapellanen. Opphavsfortellingen knyttet til fanen fra Toronto hadde slik gjennomslagskraft at den til slutt også ble overført til fanen på Eidsvoll.

Ikke før i 1965 ble det ut fra riksvåpenets form satt spørsmålsteget ved datering av fanen på Folkemuseet, og ikke før nå har fanene selv vært undersøkt for å se hva de kan bidra med i fortellingen om dem. Det har vist seg nyttig. Det er sannsynliggjort at eidsvollsfanen er en kopi av fanen på Folkemuseet. Eidsvollsfanen, som er enklere i materialvalg og mer unøyaktig i utførelsen, er trolig et amatørarbeid av lokal opprinnelse. Indirekte dokumenterer den at den andre fanen har vært til stede på Eidsvoll samtidig. Denne fanen, Folkemuseets fane, er et profesjonelt stykke arbeid, som trolig er utført av en dekorasjonsmaler i Christiania. Å dømme etter fanens form og innhold kan den ukjente opphavsmannen være den samme som laget boktrykkernes fane i 1840.

Det har også vist seg fruktbart å konfrontere de sentrale aktørene i fortellingen med skriftlig informasjon om dem. Familietradisjonen om eierhistorien til fanen på Folkemuseet har vist seg troverdig. Den første i rekken, kapellan Ole Severin Olsen, var svært virksom som politiker og folkeopplyser på Eidsvoll. Med det forsvarer han posisjonen han er tillagt som eier av fanen. Det er påvist at Olsen hadde en nær relasjon til Henrik Wergeland, en forbindelse som gikk tilbake til ungdomsårene. Tradisjonen om at Olsen hadde fått fanen i gave av Wergeland, har ikke latt seg dokumentere, men motsies heller ikke av fakta. Når de to fanene tilsynelatende har felles utspring, og når begge tradisjonene peker på Henrik Wergeland som giver, er det mye som taler for at fortellingene rommer en kjerne av sannhet.

Knut Johannessen er pensjonert avdelingsdirektør i Riksarkivet og medlem av Norsk Folkemuseums Venner. Han arbeider med en samlet fremstilling av den norske løves historie. E-post: knbjoh@gmail.com

Takk til historiker/konservator Monica Mørch og tekstilkonservator Anna-Maria Östlund ved Norsk Folkemuseum og kunsthistoriker/konservator Solveig Dahl ved Eidsvoll 1814 for god hjelp og nyttige samtaler. Forskningsbibliotekar Anne Jorunn Kydland og professor Vigdis Ystad har lest manuskriptet og gitt verdifulle kommentarer.

KILDER

- Bull, Edvard, *Eidsvoll bygds historie*, bd. I 2, Oslo 1952.
- Grieg, Nordahl, *Flagget*, Oslo 1945.
- Grieg, Nordahl, *Friheten*, Reykjavik 1943.
- Grimnes, Ole Kristian, *Det norske flaggets historie*, Oslo 2014.
- Hopstock, Carsten, «Wergelandsfanen», *By og bygd. Norske Folkemuseums årbok 1963–64*, s. 183–189.
- Myhre, Hans, «Legenden om Eidsvollsfanen», *Hedmark slektshistorielags tidsskrift 1/2001*, s. 18–21.
- Nordheim, Otto, *Folk og hendinger*, bd. V, Eidsvoll 1977, s. 109–113.
- Jæger, Herman m.fl. (red.), *Henrik Wergelands Samlede Skrifter*, Kristiania/Oslo 1918–1940.
- Wergeland, Henrik, *Hassel-Nødder*, utg. av Oddvar Vasstveit, Oslo 2008.
- Norsk Folkemuseums arkiv, jnr. 398a–1952: Uttalelser fra William Krogvig Kerr 10.5.1945 og Anne Huus 31.10.1950. Notat fra Carsten Hopstock 23.3.1965. Konserveringsrapporter 1952, 1996 og 1998.
- Arkivet ved Eidsvoll 1814: EM.02240. Katalogdata og restaureringsrapport. Riksarkivet RA/S-1007 Kirke- og undervisningsdepartementet, Kontoret for kirke og geistlighet A/Dcb Geistlige embetssøknader etter navn/L0132, Olsen, Ole Severin.

Norsk Folkemuseums Venner

Bli medlem av
NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

Som medlem støtter du Norsk Folkemuseum, en av landets eldste kulturinstitusjoner. Du blir invitert til spesielle arrangementer, aktiviteter for barn, omvisning i utstillinger og turer. Medlemmer får medlemsbladet Museumsbulletinen gratis tilsendt i posten. Bladet inneholder interessant fagstoff samt informasjon om museets virksomhet.

Medlemskapet følger kalenderåret.
Vi tilbyr tre forskjellige typer medlemskap:

Enkeltmedlemskap kr. 400

Gratis adgang på museet, gjelder kun for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 600

Gratis adgang på museet for 2 voksne og barn i følge.

Livsvarig medlemskap kr. 12 000

Gjelder for personen kortet er utstedt for. Medlemmet kan ta med seg en voksen samt barn i følge gratis.

For medlemskap og spørsmål:

Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00
mandag - torsdag kl. 9 - 15
e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Påmelding til medlemsprogrammene:

Nett: norskfolkemuseum.no/venner-program
E-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no
Tlf: 22 12 37 00
Påmeldinger er bindende.
Avmeldinger meldes innen påmeldingsfristen.

Følg oss også på museets hjemmeside på
www.norskfolkemuseum.no/venner

GI EN GAVE SOM GLEDER I ET HELT ÅR!

Gi et medlemskap i Norsk Folkemuseums Venner.

Kom gratis inn på museet hver eneste dag, bli invitert til spesialarrangementer og få *Museumsbulletinen* fritt tilsendt.
Kontakt oss på venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Kjære venner

Vi vil at medlemmer i Norsk folkemuseums venner hele tiden skal føle at de er viktige bidragsyttere til Norsk Folkemuseum. Det kan gjøres på mange måter.

Med ditt medlemskap kan du til enhver tid være oppdatert om hva som er av aktuelle utstillinger og arrangementer på Norsk Folkemuseum. Det er mye spennende å utforske ved dette mangfoldige museet både for store og små.

I år feirer Norsk Folkemuseum 125 år og det vil derfor være mye å delta på utover de særskilte arrangementene for vennene. Som venn er du mottager av våre nyhetsbrev, men vi vil oppfordre deg til å få oversikt over årets program ved å gå inn på museets ulike nettsider.

Mer enn noen gang før er museet avhengig av støttemidler utover det årlig statlige tilskuddet. For Stiftelsen Norsk Folkemuseum utgjorde dette i 2018 omkring 59 % av det totale tilskuddet. Det resterende er museet selv ansvarlig for å skaffe. De til enhver besøkende og medlemmer av venneforeningen er derfor svært viktige for museet!

Vervarebeidet i Norsk Folkemuseums Venner er en av styrets viktigste oppgaver. Lite medlemmer til venneforeningen gir også lite bidrag til museet. Så enkelt er det regnestykket!

Barna er vår fremtid. På Norsk Folkemuseum har barnefamilier derfor en naturlig og viktig plass. Museet er fullt av skatter som kan vekke interesse for mange også inn i fremtiden, og vi oppfordrer spesielt barnefamilier til å melde seg inn i Venneforeningen.

Når Kunnskapsløftet skal fornyes ønsker direktøren i Norsk Kulturarv å bidra til at valgfaget «Levande Kulturarv» blir en del av læringsplanen. Med dette vil verdier fra Norsk Folkemuseum kunne bringes med inn i fremtidens studier og yrker.

Vi ønsker alle nye medlemmer velkomne og særlig barna og de unge som skal være med å bringe vår kulturarv videre.

Godt jubileumsår, ønsker Nina Seeberg.

Gi en gave: Et år med kulturhistoriske opplevelser

Hva med å gi bort et år med opplevelser til en venn, familie eller en annen du vil overraske? Norsk Folkemuseums Venner tilbyr nå gavemedlemskap for 2019 i en eksklusiv gavekonvolutt. Gratis adgang til Folkemuseet, medlemsarrangementer og tidsskriftet Museumsbulletinens tre utgivelser i året kan være «gaven til den som har alt».

Ved siden av alle medlemsfordelene gir gaven tilgang til et spennende program på Folkemuseet. Vi ser særlig frem til å feire Norsk Folkemuseum 125 år i 2019. Da innlemmes vår nordligste landsdel i museet med to gjenreisningshus fra Finnmark. Senere gjenåpner det store satsningsprosjektet «Bybygg», som har vært stengt i 25 år. Her kommer utstillingen «TidsRom», som viser utvikling av bymiljøer og kontakter med utlandet fra 1600 til 1900.

ET GAVEMEDLEMSKAP GIR FØLGENDE FORDELER:

- Gratis inngang hele året på Norsk Folkemuseum
- Invitasjoner til utstillingsåpninger på Norsk Folkemuseum
- Invitasjoner til spesielle arrangementer for medlemmer av Norsk Folkemuseums Venner
- Tidsskriftet Museumsbulletinens 3 utgivelser i året
- Rabatter i museumsbutikken
- Rabatter i museets kaféer
- Gratis inngang til andre friluftsmuseer i Norge og Norden

Kjøp et gavemedlemskap direkte på vår nettside: norskfolkemuseum.no/venner.

Enkeltmedlemskap 400
Familiemedlemskap 600

Send e-post til venneforeningen@norskfolkemuseum.no hvis det er noe du lurer på.

Vi ønsker våre gamle og nye venner velkommen!

Vennlig hilsen Norsk Folkemuseums Venner.

Venneforeningens årsmøte

Onsdag 12. Juni kl 18.00

Årsmøtet for Norsk Folkemuseums Venner er åpent for alle som har betalt medlemskontingent senest en måned før årsmøtet. Det er ikke nødvendig med påmelding til selve årsmøtet.

Etter årsmøtet i Collett - og Cappelengården inviterer styret til en omvisning i Gjenreisningshusene. Med et bolighus og et fjøs fra Porsanger i Finnmark på plass i Friluftsmuseet vil historien om Finnmark bli fortalt. Dette handler om krig og nedbrenning, om evakuering og flyktningetilværelse, om tilbakekomst og gjenoppbygging. Men mest av alt om menneskene som har bodd i Finnmark - om tre folk - samer, kvener og nordmenn, som har levd sammen og side om side.

Den offisielle åpning er 10. mai med Kong Harald til stede.

Etter årsmøtet går vi videre til Gartneriet der vi får servert fingermat tilpasset årstiden.
Pris kr. 300. Påmelding innen 3. juni.

Innkalling til årsmøte, årsberetning og regnskap for 2018 skal i følge vedtektene være publisert innen 14 dager før årsmøtet. Dette blir tilgjengelig nettet under: norskfolkemuseum.no/venner.

Velkommen!

Gjenreisningshus fra Finnmark et nytt tilskudd til Friluftsmuseet i jubileumsåret 2019. Åpner for publikum 10. mai.

Bolighuset fra Olderfjord ble bygd i 1947-48, og fjøset fra Indre Billefjord ble bygd på slutten av 1940-tallet. Her fotografert under gjenoppbyggingsarbeidene i vinter.

Foto: Espen Revold, Norsk Folkemuseum.

Norsk Farmasihistorisk Museum

Bli medlem av
NORSK FARMASIHISTORISK MUSEUM

Norsk Farmasihistorisk Museum er en medlemsforening. Formålet er å bidra faglig og økonomisk til drift av Norsk Farmasihistorisk Museum og skape interesse for farmasihistorie.

Som medlem får du gratis adgang til både Norsk Folkemuseum og Norsk Farmasihistorisk Museum, og *Museumsbulletinen* tilsendt med Norsk Farmasihistorisk Museums sider. Medlemmer har stemmerett ved Norsk Farmasihistorisk Museums årsmøte.

Organisasjoner, bedrifter, enkeltpersoner og familier som ønsker å støtte museet, kan bli medlemmer.

Enkeltmedlemskap kr. 400

Gjelder for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 600

Gjelder for 2 voksne og barn i følge.

Apotekmedlemskap kr. 1000

Bedriftsmedlemskap kr. 2000

For medlemskap, informasjon og spørsmål:
Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00.
Mandag - torsdag kl. 9 - 15.
e-post: farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Følg oss på Folkemuseets nettside
med inngang fra forsiden:

www.norskfolkemuseum.no, Om museet,
Norsk Farmasihistorisk Museum.

For å spare tid og penger ved utsendelser og kontakt, oppfordrer vi alle medlemmer til å sende e-postadresse til Farmasimuseets
e-post: farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Husk å melde adresseendring for både bodstedsadresse og e-postadresse .

Kjære leser

Vi er godt i gang med 2019. Styrets planer for året er lagt og de ulike utvalgene er i gang med sine aktiviteter.

Av våre 20 000 gjenstander er nå 14 000 registrert! Det er gjort et imponerende arbeid av Registreringsutvalget. Målet er at registreringsarbeidet fullføres innen 2022. I etterkant av registrering skal alle gjenstandene fotograferes. Dette må vårt museum bekoste. I 2018 var vi så heldige å få innvilget søknad til Lucy Høegh Stiftelse om midler til dette formål, noe som betyr at fotografering kan skje fortløpende. Alle registrerte gjenstander er tilgjengelige i Digitalt Museum. Her kan man søke i de ulike museenes samlinger og få se og lese om gjenstandene.

Norsk Folkemuseum er 125 år i 2019, og Aktivitetsutvalget er involvert i jubileumsprogrammet. Den store «Bursdagsfeiringen» 25. august vil delvis foregå i vårt museum. Av denne grunn har vi valgt ikke å arrangere Farmasimuseets Dag i 2019, men vi håper mange av dere kommer på besøk 25. august. Hele jubileumsprogrammet finnes på norskfolkemuseum.no.

I 2019 er det forøvrig 45 år siden Farmasihistorisk museum åpnet for publikum, 11 år etter at det ble vedtatt etablert i 1963, – så vi trekker på årene vi også.

Hageutvalget vil muligens få et utfordrende år dersom arbeidet med den planlagte sykkelveien fra Bygdøylokket til Vikingtidsmuseet starter opp. Deler av urtehagen vil da bli berørt, og vi må få nye arealer som vil kreve ny planlegging av hagen.

P.g.a. arbeidet med den store utstillingen TidsRom er det ikke ressurser på Folkemuseet til å arbeide med utstillinger. Utstillingsutvalget skriver derfor artikler til *Museumsbulletinen* om apoteket og apotekeren. Du oppfordres til å lese dem – les og lær! Den neste artikkelen kommer i *Museumsbulletinen* 2/2019. I tillegg skal utvalget, sammen med Registreringsutvalget, utarbeide forslag til en innsamlingsplan for gjenstander i tråd med vår «Samlingsforvaltningsplan 2017-2022» (den kan leses på vår hjemmeside).

Bibliotekutvalget mottar jevnlig bøker som vurderes å være av interesse for oss. En periode var det stort etterslep av registrering av bøker p.g.a. vakans i bibliotekarstilling samtidig som museet mottok en betydelig boksamling. Styret bevilget lønnsmidler til en vikar som i løpet av kort tid sørget for at vi nå er ajour med registrering.

Årets sommersesong med søndagsåpent museum er fra 12. mai til 15. september. Vi håper mange vil stille som verter i år også og få en opplevelsersrik dag med besøkende fra inn- og utland. Svar JA når forespørsel fra Aktivitetsutvalget kommer!

Årsmøtet avholdes 21. mai. Innkalling med årsmøtepapirer sendes ut i begynnelsen av mai.

Har du spørsmål, synspunkter, ros eller ris?
Send noen ord til farmasimuseet@norskfolkemuseum.no.
Informasjon om museet finner du på vår hjemmeside:
norskfolkemuseum.no/norskfarmasihistoriskmuseum.

Med ønske om et flott museumsår,
Inger Lise Eriksen, styreleder

De lærdeste lægers urtegarde

Trekk av farmasiens og botanikkens bokhistorie i Andersen-samlingen ved Christiania Kathedralskoles Bibliothek (C.K.B.)

Utgitt av Stiftelsen Oslo katedralskole og Bibliofilkubben, Oslo 2018, med støtte fra Kjell-Erik Andersens arvinger og Stiftelsen til fremme av norsk apotekfarmasi.

«Andersen-samlingen» er apoteker Kjell-Erik Andersens (1942-2010) boksamling som i 2016 ble overført til biblioteket ved Oslo katedralskole. Ernst Bjerke som er samlingsforvalter ved C.K.B. har skrevet et praktverk om deler av samlingen, som han sier «...dokumenterer farmasiens historie i bred, kulturhistorisk forstand, som håndverk, vitenskap og folketro.» Boken er inndelt i åtte kapitler: De første trykte bøkene, De gamle legebøkene, Rennsances klassikerutgaver, Illustrerte urtebøker, Farmakopeer, Opplysningstidens populærmedisinske legebøker, Floraer og plansjeverker og Hans Christian Ørsted.

Boken, som er på 471 sider, er rikt illustrert med bilder. Den er elektronisk tilgjengelig på «De lærdeste lægers urtegarde – Norsk bok- og bibliotekhistorisk selskap».

Boken kan kjøpes fra Norsk Farmasihistorisk Museum for kr. 400. Pengene går uavkortet til museet.
Kontakt: farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Inger Lise Eriksen

Begge foto: Eva Brænd

Kartotek over råvarer

Farmasimuseet mottok høsten 2018 Norsk Medisinaldepots kartotek over innkjøpte råvarer. Kartoteket dekker perioden 1957-1992.

Lov om Norsk Medisinaldepot ble vedtatt 27. januar 1953. Norge fikk med dette et engros-monopol med enerett til innførsel og utførsel av apotekvarer og gifter. NMD kan samtykke til at norske tilvirkere av legemidler kan innføre råvarer til sin egen produksjon og dessuten eksportere legemidler som de selv har tilvirket.

NMD fikk også enerett til salg av varer til apotek. I kjølvannet av loven ble blant annet Apotekloven endret slik at alle apotek ble pålagt å kjøpe alle legemidler og stoffer fra NMD. NMD drev omfattende kvalitetskontroll av innførte råvarer, og hadde en godt utbygd analyseavdeling. Fra 1. september 1975 leverte NMD identitetsgaranterte pakninger av de fleste råvarer. Dette var til stor lettelse for apotekene som til da selv var ansvarlige for identitetskontroll av innkjøpte råvarer. NMD's hovedavdeling var lokalisert til Sven Oftedalsvei i Oslo. Underavdelinger fantes i Bergen, Trondheim og Harstad.

NMD's overskudd ble etterhvert overført til et fond med hovedhensikt å fremme riktig legemiddelbruk gjennom støtte til forskning av klinisk farmakologi.

Engros-monopolet NMD ble opphevet av Stortinget i 1992 og fikk straks konkurrenter. Samtidig ble bedriften omgjort til et aksjeselskap og Staten solgte seg ut etterhvert. I 2001 ble selskapet solgt til tyske Celesio AG.

Aslaug Gombos og Anne Cathrine Sund

T.v.: Arkivar Else Rosenqvist betrakter kartoteket sammen med frivillige Anne Cathrine Sund og Aslaug Gombos før gjennomgang for arkivering ved museet.

T.h.: Trygve Fjeldstad med trallen full av NMD's kartotek kort som nå er historie. Arkivet gir en spennende innsikt i perioden da NMD som statlig engrosbedrift hadde enerett til innførsel og utførsel av apotekvarer og gifter. Dessuten enerett til salg til apotek av legemidler og stoffer som kunne nyttes til fremstilling av legemidler.

Begge foto: Gjertrud Sæter

Apoteker Harald Conrad Thaulow (1815 – 1881)

– en markant skikkelse i Christiania

av Gunvor Solheim

Denne bysten ble gitt til Norsk Farmasihistorisk Museum av Norges Apotekerforening i 1981. Da feiret apotekerforeningen 100 år, men apoteker Thaulow var med på å etablere en apotekerforening allerede i 1858, samme år som Norges Farmaceutiske Forening ble stiftet.

Hvem var så denne apoteker Thaulow som fikk laget en forgylt byste av seg selv i Paris 1877?

Han var født i Slesvig i en dansk/norsk embetsmanns-familie i en søskenflokk på ni: Åtte brødre og en søster. Han var yngst av fire brødre som bosatte seg i Norge: Den eldste Johan Frederik Andreas (1804 – 1890) ble cand.jur. og tollkasserer i Sandefjord. Heinrich Arnoldus (1808 – 1894) ble lege og etablerte Sandefjord og Modum bad. Folkemuseets store Thaulow-samling er fra hans etterkommere. Moritz Christian Julius (1812 – 1850) ble den første professor i kjemi ved Universitetet i Christiania. Thaulow-familien var tallrik både i Danmark og Norge. Harald Thaulow var fetter til blant annet Henrik Wergeland og Camilla Collett.

Harald Conrad «disiplinerte» på apotek i Oldenborg og Altona fra 1832 til 1836, begynte så på kjemistudier ved universitetet i Kiel, men etterfulgte sin bror i stillingen som amanuensis ved universitetet i Christiania allerede fra 1. oktober 1836 som «den tredje broren de Suite», og ble i den stillingen til han åpnet Løveapoteket i 1843.

Han tok norsk farmasøyt-eksamen i 1839, etter først å ha strøket i kvalitativ analyse. Ved ny eksamen 3 måneder senere, fikk han karakteren Meget Godt. Han førte en lang korrespondanse med kritikk av oppgavene han strøk på «han kunne da ikke stryke til den eksamen, han hadde jo undervist studenter som skulle opp i samme fag!» Året etter, 1840, utga han den første Veiledning i kvalitativ analyse for medisiner- og farmasistudenter. Siste utgave kom i 1975! Han utmerket seg faglig både i foredrag og faglige publikasjoner, og var ellers en flittig og skarp skribent i den offentlige debatt. Det ble etter hvert mer enn 100 publikasjoner.

Lenge var det bare to apotek i Christiania: Svaneapoteket fra 1628 og Elefantapoteket fra 1672. Da det tredje apoteket ble lyst ut i 1842, var Thaulow yngst av 12 søkere, han var 27 år, men ble innstilt som nummer 1. Det var nytt at apoteket skulle besettes av den faglig best kvalifiserte. Til gjengjeld ble apotekprivilegiet personlig og ikke arvelig eller salgbart som ellers. Etter hvert kom han i bitre diskusjoner med andre Christiania-apotekere. «Norges apotek og deres innehavere» gjengir en del avisinnlegg over 110 sider med tittelen «Kollegiale følelser».

I 1844 giftet han seg med Nicoline (Nina) Munch, datter av portrettmaler Jacob Munch og i familie med Edvard Munch. De fikk seks barn, den mest kjente er maleren og farmasøyten Fritz Thaulow. Hjemmet til Nina og Harald Thaulow i Storgaten

Byste av Harald Conrad Thaulow. Utført av billedhugger Mathias Skeibrok, Paris 1877. Foto: Eva Brænd, Norsk Folkemuseum.

21, populært kalt Løven, ble møtested for kunstnere og intellektuelle: Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson, Edvard Grieg, Aasmund Vinje, Ole Bull og brødrene Sars. Fritz Thaulow skrev i et brev til Bjørnstjerne Bjørnson: «Kan du huske kvelden etter Flagmøtet: Larmen fra folkemassen, kavaleriet i Storgaden. Far frydede sig, han gikk omkring med et stille Haab om knuste Ruder. Mor som var ræd kunde ikke faa ham til at slukke Lysekroenen – «de maatte jo ha Noget at sigte etter». (13.mars 1879).

I 1853 fikk han Kronprinsens gullmedalje for «Om den Indflydelse som Kundskaben om Isomerien og Isomorphien udøvet paa Naturvidenskabernes Udvikling»

Den første norske farmakopé (Norvegica I) var omsider blitt trykket i 1854. Kommisjon var oppnevnt allerede i 1820 med medlemmer fra medisinsk fakultet og apoteker Hans Heinrich Maschmann (1775 – 1860) på Elefantapoteket. I 1842 ga de opp og en ny kommisjon ble oppnevnt med professorene Frederik Holst (1805 – 1866) og Christian Boeck (1798 – 1877) og

Dette emblemet sto over inngangsdøren til Løveapoteket i Storgaten 21 til bygningen ble revet i 1933. Foto: Anne Lise Reinsfelt, NF.

apoteker Peter Møller (1793 – 1869) på Svaneapoteket.

Norvegica I ble sterkt kritisert og Thaulow satte seg like godt ned og skrev et forslag selv. «Efter fire ugers temmelig anstrengt Flid», hadde han et utkast ferdig. Den var skrevet på norsk og ikke latin, hadde mer kjemiske prøver og var mer i overensstemmelse med andre nye farmakopéer. Norvegica I ble likevel satt i kraft fra 1. januar 1856. Thaulows utkast fikk en positiv omtale i det danske «Archiv for Pharmaci og Kemi» og fins i Farmasimuseets bibliotek på Folkemuseet. I sin bok «Bidrag til Pharmaciens Udvikling» i 1862 har Thaulow bl.a. skrevet om dette. Men samme år kom Peter Møllers sønn, Frantz Peckel Møller (1834 – 1901) med en lang og krass kritikk av utkastet. Thaulow svarte med en «antikritikk» på 22 sider; særtrykk fins i Folkemuseets bibliotek. Det avsluttes med: «Kritik at øve er en farlig Ting, især i Ungdoms Vaar, ved kaade Spring. Blant Yngre gjorde Mange vist ei ilde, om de sin Livstid herpaa tænke vilde».

Thaulow utga også Et læredigt tilegnet Norges Ungdom» på 20 vers. Det var opprinnelig skrevet til 10-årsdagen til en av Bjørnstjerne Bjørnsons sønner, og Nasjonalbiblioteket har et eksemplar fra 2. utgave.

Harald Thaulow ble rik som apoteker og på kjøp og salg av eiendommer. I 1875, hadde han en formue på 800.000 NOK tilsvarende det 50-dobbelte i dag. I 1866 hadde han kjøpt eiendommen Granbakken på Frøen og kalt den Volvat, etter Tavlov baklengs, landsbyen på Jylland familien opprinnelig kom fra. Han fikk demmet opp Frøensdammen og bygget et Malakov-tårn til almen benyttelse. Alle vestgående T-baner går der dammen lå. Tårnet på toppen av Tårnveien er revet, men hans to villaer i Thaulows vei 4 og Sørkedalsveien 31 står fremdeles.

I 1877 opprettet han et legat «Til Minde om det Opsving som Chemien vandt 4de August 1774». Det var dagen da Joseph Priestly isolerte oksygen. Legatet skulle deles ut etter 100 år til kommuner som fremmet kremasjon istedenfor begravelse.

Det er hittil gitt ut 7 ganger, men til personer som populariserer kjemi på en god måte – et formål universitetet fant mer aktuelt som et godt formål da statutene ble skrevet i 1977.

Harald Thaulow ble æresdoktor ved universitetet i Kiel, æresmedlem av Apothekerverein i Hamburg, av Goethes Vaterhaus i Frankfurt an Main og flere andre vitenskapsselskaper.

Thaulow var aksjeeier i Christiania Dampkjøkken fra starten av. Hans opptreden der gjør ham til en sterk kandidat som modell for dr. Stockmann i Ibsens skuespill «En folkefiende». Han døde brått 11. mars 1881 etter et rabaldermøte i Christiania Dampkjøkken hvor han til slutt ble nektet ordet og forlot møtet i sinne etter å ha uttalt: «Det går over alle grenser. Den rå masse kan ingen stå imot».

Etter hans eget ønske står Goethes ord på gravstedet: «Er ist ein Mensch gewesen, das heisst ein Kämpfer sein».

LITTERATUR

Thaulow Th.: *Slægterne Thaulow*. København 1922.

Flood I, Brendel L.A.: *Norges apotek og deres innehavere*, bIII, Oslo 1954.

Thaulow H. *Bidrag til Pharmaciens Udvikling*. Christiania 1862.

Thaulow H. *En Antikritik*. Christiania 1863.

Torud Y. (red): *Apotekfarmasi gjennom 100 år*. Oslo 1981; 128-38.

Torud Y. «Norske farmasøyter og vitenskapelig aktivitet på 1800-tallet.» *Cygnus* nr 15 2009; 23-9.

Andersgaard H: En folkefiende på Christiania Dampkjøkken. www.farmatid/artikler/fag/en-folkefiende-pa-christiania-dampkjokken

Thaulow F. og A. *I Kamp og Fæst*. Gyldendahl 1908.

Holden F: «Thaulow-tårnet på Volvat.» *Vinderen historielag* 1994/3 og 1999/4

Egeland E. *Et folkekjøkken i det store tids-skiftet*. Christiania Dampkjøkken gjennom 100 år. Oslo 1957.

Norsk Folkemuseums Venner

Onsdag 12. juni kl. 18.00:

ÅRSMØTE FOR NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER
Velkommen til årsmøte som holdes i Collett- og Cappelen-
gården på Norsk Folkemuseum.

Etter årsmøte inviterer styret til en omvisning ved
avd.dir. Inger Jensen i gjenreisningshusene fra Finnmark.

Bespising i Gartneriet på Kongsgården. Pris kr. 300.
Påmelding innen 3. juni.

Mer om programmene og påmeldinger i neste
nummer og på museets nettside.
www.norskfolkemuseum.no/venner

Påmelding og spørsmål:
Kontakt Norsk Folkemuseums Venner på tlf. 22 12 37 00
e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Fjøset fra Indre Billefjord sett fra soverommet i andre etasje
i bolighuset fra Olderfjord, slik husene nå står på Norsk Folke-
museum. Den høyreiste fjøspipa er museets eneste originale pipe,
fraktet fra Finnmark i deler og gjenreist til fordums prakt.

Foto: Astrid Santa, Norsk Folkemuseum.

